

**GÖTEBORGS UNIVERSITET
INSTITUTIONEN FÖR SOCIALT ARBETE**

”Det finns så många olika anhöriga, olika typer av människor”

- En studie om hemtjänstpersonalens föreställningar om anhöriga till äldre hjälpbehövande

Socionomprogrammet

C-uppsats

Författare:

Terese Rönnbäck

Alexandra Radyn

Handledare:

Siv Hansson

ABSTRACT

Göteborgs universitet
Institutionen för socialt arbete
Socionomprogrammet
C-uppsats, VT 2009

Titel: "Det finns så många olika anhöriga, olika typer av människor" - en studie om hemtjänstpersonalens föreställningar om anhöriga till äldre hjälpbehövande.

Författare: Terese Rönnbäck och Alexandra Radyn

Nyckelord: Föreställningar, Hemtjänstpersonal, Anhöriga, Socialkonstruktivism

Syftet med uppsatsen är att beskriva och analysera vad hemtjänstpersonal har för föreställningar om anhöriga till äldre hjälpbehövande. Vidare är syftet att titta vilka föreställningar dessa har om de anhöriga i relation till faktorerna kön, klass och etnicitet.

Frågeställningarna är;

Vilka föreställningar har hemtjänstpersonalen om anhöriga till äldre hjälpbehövande?

Vilka föreställningar har hemtjänstpersonalen om anhöriga till äldre hjälpbehövande, relaterat till faktorerna kön, klass och etnicitet?

Sedan 1980-talet har den svenska välfärdsstaten genomgått förändringar på äldreomsorgsområdet. Dessa förändringar har bland annat medfört att det har blivit allt svårare för äldre att få hjälp i form av hemtjänst, och till att familj och anhöriga därför börjat ta allt mer ansvar för äldre hjälpbehövande. Studier visar dock att det utifrån faktorerna kön, klass och etnicitet finns skillnader i hur omfattande anhörigas insatser är.

Inte sällan ges anhörigas hjälp i kombination med hjälp från hemtjänst. Tidigare forskning har visat att relationen mellan anhörig och personal sällan är helt konfliktfri och att detta har att göra med att man dels har olika uppfattningar om hur hjälpen åt den äldre ska bedrivas, dels de olika föreställningar som personalen har kring anhöriga.

Det empiriska materialet inhämtades genom halvstrukturerade intervjuer. Tre intervjuer gjordes med totalt fem stycken personer som arbetar inom hemtjänsten. Två av intervjuerna var gruppintervjuer och en var enskild. Uppsatsen präglas av ett hermeneutiskt, postmodernt och socialkonstruktivistiskt perspektiv. Analysen är tematisk samt har en abduktiv ansats.

Det mest framträdande i materialet är att hemtjänstpersonalen ger uttryck för att de inte vill beskriva de föreställningar de har om anhöriga. I materialet framkommer trots detta att man har olika föreställningar om de anhöriga. Föreställningar som framkommer är anhöriga som kan kategoriseras som "engagerade" respektive "icke-engagerade"; till exempel anhöriga som "krigar" mot personalen, är omåttliga, bittra, uppskattande, skuldtyngda, orealistiska och förstående. Även när det gäller skillnader i anhörigas insatser utifrån kön, klass och etnicitet har man inte velat uttala sig om detta i termer av skillnader utifrån dessa faktorer, även om vissa kopplingar mellan kvinnor och omsorg gjordes. Detta dock undantaget etnicitet som istället av de flesta kopplades samman med en slags "omsorgskultur" vilken innebär ett större ansvarstagande hos dessa anhöriga.

FÖRORD

Vi vill börja med att tacka alla informanter för att de ställde upp och lät sig bli intervjuade, och därmed gjorde denna uppsats möjlig! Ni ska även ha ett tack för att ni gav så uttömmande svar och diskussioner på våra, ibland komplicerade, frågor.

Vi vill även tacka den verksamhetschef som hjälpt oss med rekrytering av informanter, det var guld värt!

Slutligen vill vi tacka vår handledare, Siv Hansson, för hennes tips och råd under uppsatsens gång.

Terese Rönnbäck och Alexandra Radyn

INNEHÅLL

1.INLEDNING	1
2.SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	2
2.1 Syfte	2
2.2 Frågeställningar	2
2.3 Bakomliggande syfte	2
2.4 Begreppsförklaringar	2
2.5 Avgränsningar	4
3.BAKGRUND	5
3.1 Äldreomsorgens historisk-ideologiska bakgrund	5
3.2 Utvecklingen under 1980-talet och framåt	6
3.3 Utvecklingen i framtiden	7
4.TIDIGARE FORSKNING	8
4.1 Föreställningar om anhöriga som omsorgsgivare – utifrån personalens perspektiv	8
4.2 Föreställningar om anhöriga som omsorgsgivare - utifrån de anhörigas perspektiv	9
4.3 Omsorg och kön	10
4.4 Omsorg och klass	12
4.5 Omsorg och etnicitet	12
5.TEORETISKA PERSPEKTIV	14
5.1 Socialkonstruktivism	14
5.2 Kön som social konstruktion	14
5.3 Klass som social konstruktion	15
5.4 Etnicitet som social konstruktion	16
6.METOD	17
6.1 Kvalitativ metod	17
6.2 Vetenskapsfilosofisk position	17
6.3 Förförståelse	18
6.4 Litteratursökning	18
6.5 Metod för datainsamling	19
6.6 Intervjuguide	20
6.7 Urval och Rekrytering	20
6.8 Transkribering	21
6.9 Analysmetod	21
6.10 Forskningsetiska överväganden	22

6.11 Metoddiskussion	22
6.12 Validitet, Reliabilitet och Generaliserbarhet	24
6.13 De intervjuade	24
7.RESULTAT OCH ANALYS	25
7.1 Hemtjänstpersonalens föreställningar om anhöriga till äldre hjälpbehövande	25
7.1.1 Övergripande resultat	25
7.1.2 Analys av de övergripande resultaten	26
7.2 De engagerade	27
7.2.1 Resultat	27
7.3 De icke-engagerade	30
7.3.1 Resultat	30
7.4 Analys av ”De engagerade” och ”De icke-engagerade”	33
7.5 Hemtjänstpersonalens föreställningar om anhöriga utifrån kön	36
7.5.1 Resultat	36
7.5.2 Analys	38
7.6 Hemtjänstpersonalens föreställningar om anhöriga utifrån klass	38
7.6.1 Resultat	38
7.6.2 Analys	40
7.7 Hemtjänstpersonalens föreställningar om anhöriga utifrån etnicitet	41
7.7.1 Resultat	41
7.7.2 Analys	43
8. AVSLUTANDE DISKUSSION	45
9. KÄLLFÖRTECKNING.....	48
BILAGA 1 - Informationsbrev till verksamhetschefer
BILAGA 2 - Missiv
BILAGA 3 - Samtyckesbrev
BILAGA 4 - Intervjuguide.....

INLEDNING

Under 1900-talet har den svenska välfärdsutvecklingen när det gäller frågan om ansvaret för äldre hjälpbehövande gått från att vara familjens ansvar - framför allt de vuxna barnens, till att bli samhällets ansvar - framför allt kommunernas. Detta har skett som ett led i att öka de äldres möjlighet att leva ett självständigt liv fritt från beroende av de närstående. Vuxna barn har idag ingen juridisk skyldighet att försörja sina föräldrar vare sig ekonomiskt eller i fråga om vård/omsorg (M Sand, 2007). Makar har endast ett gemensamt ansvar för hushållssysslor, och inte för personlig omvårdnad (Szebehely 2005). Sedan 1980-talet har den svenska välfärdsstaten dock genomgått förändringar på äldreomsorgsområdet. Dessa förändringar har bland annat medfört att det blivit allt svårare för äldre att få hjälp i form av hemtjänst, en insats som varit viktig bland annat för att avlasta vuxna barn (främst kvinnor) ansvar för hjälpbehövande föräldrar (Szebehely, 2005). Utvecklingen har lett till att familj och anhöriga nu återigen börjat ta allt mer ansvar för de äldre (M Sand, 2007). Inte sällan sker dock detta i kombination med hjälp från hemtjänst (Szebehely 1993).

Studier visar att det finns stora skillnader i anhörigas insatser mellan olika grupper utifrån kön, klass och etnicitet. Ulmanen (2006) skriver att det till exempel är tre gånger så vanligt att en kvinnlig anhörig ger omsorg som en manlig, Szebehely och Trydegård (2007, i Szebehely 2009) att det är bland de äldre med låg utbildning som anhörigomsorgen ökat mest, och Szebehely (2009) att det är betydligt vanligare för personer födda utanför Norden att få hjälp av enbart anhöriga. Detta är skillnader som inte kan förklaras med olikheter i preferenser (Szebehely 2009).

Intresset för ämnet i denna uppsats, det vill säga hemtjänstpersonalens föreställningar om anhöriga till äldre hjälpbehövande, väcktes under den tid då en av oss författare arbetade som vikarie inom hemtjänsten. Genom att delta i diskussionerna som hemtjänstpersonalen förde i det dagliga arbetet, växte en bild fram av att förhållandet mellan hemtjänstpersonal och anhöriga inte sällan var problematiskt. Diskussionerna som fördes kring de anhöriga kunde, ur en socionomstudents synvinkel, ibland upplevas som i avsaknad av reflektion och medvetenhet om de egna föreställningarna och åsikterna om de anhöriga. Till exempel kunde man uppfatta att förväntningar på kvinnliga respektive manliga anhöriga inte var desamma. Som socionomstudenter har vi under utbildningens gång tillägnat oss en syn på verkligheten som socialt konstruerad, vilken gjort att vi idag har ett kritiskt förhållningssätt gentemot hur olika föreställningar konstrueras och sedan tas för givna i olika sociala sammanhang.

Mot bakgrund av detta, och att utvecklingen gått mot ett ökat anhörigansvar som kräver mer samarbete mellan hemtjänst och anhöriga, fann vi det intressant att belysa något som rör samspelet mellan personal och anhöriga, vilket blev hemtjänstpersonalens föreställningar om anhöriga. Med kunskap om de skillnader i omfattningen av anhörigas insatser som finns utifrån kön, klass och etnicitet fann vi det intressant att även titta föreställningar utifrån dessa faktorer. Vår förhoppning är att detta kan bidra till en större medvetenhet om, och ökad nyansering av, hemtjänstpersonalens föreställningar kring detta, och därmed skapa bättre förutsättningar för samarbete mellan personal och anhöriga.

2. SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Nedan presenteras uppsatsens syfte och frågeställningar samt bakomliggande syfte. Vidare kommer centrala begrepp att förklaras. Avslutningsvis presenteras de avgränsningar som gjorts i uppsatsen.

2.1 Syfte

Syftet är att beskriva och analysera vad hemtjänstpersonal har för föreställningar om anhöriga till äldre hjälpbehövande. Vidare är syftet att titta vilka föreställningar dessa har om de anhöriga i relation till faktorerna kön, klass och etnicitet.

2.2 Frågeställningar

Vilka föreställningar har hemtjänstpersonalen om anhöriga till äldre hjälpbehövande?

Vilka föreställningar har hemtjänstpersonalen om anhöriga till äldre hjälpbehövande, relaterat till faktorerna kön, klass och etnicitet?

2.3 Bakomliggande syfte

Det bakomliggande syftet är att bidra till att öka förståelsen mellan hemtjänstpersonal och anhöriga, för att på så sätt förbättra samspelet och samarbetet dem emellan. Detta tror vi kan åstadkommas genom att de två parterna möts med förståelse för varandras perspektiv, men också en medvetenhet om sina egna. Denna uppsats bidrag är att fokusera på hemtjänstpersonalens föreställningar av de anhöriga för att undersöka om det finns förutfattade meningar som kan nyanseras genom att synliggöra dem. Förhoppningen är att denna förståelse i slutändan ska gynna den äldre hjälpbehövande som det trots allt handlar om.

I uppsatsen kommer vi att problematisera och analysera hur personalen pratar om de anhöriga. Vår framställning kommer till viss del vara kritisk eftersom vi har som ambition att problematisera sådant som ses som oproblematiserat och tycks tas för givet. Tanken är inte att kritisera hemtjänstpersonalens arbete, som vi uppfattar överlag utförs med stor professionalitet och medvetenhet, utan att försöka belysa att det trots det finns omedvetna föreställningar. Detta är dock inget som är unikt för arbetet i hemtjänsten, utan är enligt vårt synsätt något som förekommer i alla sociala sammanhang.

2.4 Begreppsförklaringar

Äldre: När vi i denna uppsats talar om *de/den äldre* syftar vi på personer över 65 år. I denna uppsats är dessa personer dessutom äldre som mottar hjälp i form av hemtjänst. Andra, vanliga, begrepp vi hade kunnat använda oss av är "*brukare*", "*vårdtagare*" eller "*hjälpstagare*". Vi har dock valt att inte använda dessa begrepp då vi anser dem vara mer objektifierande än det mer neutrala *de/den äldre*. I återgivningen av det empiriska materialet används dock de ord som hemtjänstpersonalen själva använde vid intervjuerna, till exempel används "*omsorgstagare*" och "*den gamla*".

Hemtjänst: *Hemtjänst* är en insats inom den offentliga äldreomsorgen som ges för att underlätta för äldre människor som inte längre själva klarar av att sköta sitt hem eller personliga omvårdnad, att bo kvar hemma. Insatsen ges i det egna hemmet, vilket kan utgöras av ett ordinärt, "vanligt",

boende, men också boende i servicehus. Hemtjänst ges inte till personer boende i särskilda boendeformer, så som äldreboende. Insatsen ges i form av bistånd enligt Socialtjänstlagen, och beslutet om detta fattas vanligtvis av en biståndshandläggare på delegering av Socialnämnden. Hemtjänst innefattar hjälp med uppgifter både av servicekaraktär, till exempel städning, inköp och matdistribution, och hjälp med den personliga omvårdnaden, vilket innefattar övriga insatser som behövs för att tillgodose den äldres fysiska, psykiska och sociala behov, till exempel av- och påklädning, förflyttningar, dusch, trygghetslarm och ledsagning. Hemtjänst innefattar även avlösning av anhörigvårdare (Socialstyrelsen.se 090331)

Hemtjänstpersonal: När vi i denna uppsats talar om *hemtjänstpersonal*, syftar vi på vårdbiträden, med eller utan undersköterskeutbildning, vilka är anställda av kommunen för att utföra hjälpen i den äldres hem. Ett annat ord som vi i förkommande fall kommer att använda för detta är *formella omsorgsgivare*. Detta är dock ett begrepp med en något bredare definition, då det enligt Gustafsson (1995) innefattar all personal inom den kommunalt finansierade och organiserade äldreomsorgen.

Anhöriga: Då vi i denna undersökning talar om *anhöriga* syftar vi på personer inom den äldres familj eller närmaste släktingar, vilka hjälper den äldre. I praktiken är det dock i regel den äldres maka/make eller barn som är omsorgsgivare, varför mycket av framställningen endast kommer att beröra dessa. Ett annat begrepp som i vissa fall ersätter ordet anhöriga är *informella omsorgsgivare*. Detta syftar, även det, på anhöriga; till exempel familj, vänner, grannar etcetera, som ger omsorg till den äldre (Gustafsson 1995). Den största delen omsorg som ges av anhöriga utförs utan betalning, men i vissa fall görs det med olika former av ekonomiskt stöd som den som vårdar en äldre kan få. Detta i form av anhörigbidrag, anställning som anhörigvårdare, anställning som personlig assistent eller närståendepenning (Szebehely 2005). I denna uppsats ligger fokus på anhöriga överlag, och inte särskilt på betalda anhörigvårdare varför vi inte kommer att gå in närmre på frågan om betalning eller anställning av anhöriga som vårdare.

Kön: Begreppet *kön* är inte helt lätt att definiera. Inom genusforskningen har detta, tillsammans med begreppet *genus*, problematiserats och givits en mängd olika betydelser och definitioner (se t. ex. Gothlin 1999). Då själva begreppet inte är huvudfokus i denna uppsats kommer vi dock inte att fördjupa oss i dessa olika definitioner. Vi kommer här att använda oss av ordet *kön* i den vidare betydelse det brukar ges inom den nordiska forskningen (Magnusson 2002). *Kön* definieras här som inte enbart biologiskt bestämt, utan som något socialt förmedlat och historiskt föränderligt (Gothlin 1999). En utveckling av detta görs nedan i teorikapitlet, under rubriken "Kön som social konstruktion".

Klass: Definitionen av begreppet *klass* kan variera beroende på vilka kriterier som används i definitionen. Vilken klass som vi själva eller andra uppfattar oss tillhöra, kan vara otydligt och variera med tid och rum. Dessutom kan människor förflytta sig mellan olika klasspositioner (Sörensdotter 2008; Skeggs 1999). Begreppet kommer här att definieras utifrån Bourdieus fyra kapitalformer. Dessa är 1) Ekonomiskt kapital; inkomst och ekonomiska tillgångar, 2) Kulturellt kapital; till exempel kulturell tillhörighet och utbildning, 3) Socialt kapital; det sociala nätverket, som fås genom relationer och socialt erkännande, 4) Symboliskt kapital; status, som fås genom att ovan beskrivna kapitalformer erkänns legitima i andras ögon (i Sörensdotter 2008 s.35; Skeggs 1999 s. 20-21). Vilken tillgång vi har till dessa kapitalformer är till stor del ett resultat av våra

förutsättningar (Sörensdotter 2008). I intervjuerna har dock begreppet kommit att definieras som ”yrke och/eller utbildning”, vilket vi kommer att problematisera i framställningen. En utveckling av klassbegreppet görs nedan i teorikapitlet under rubriken ”Klass som social konstruktion”.

Etnicitet: *Etnicitet* är, även det, ett något svårdefinierat begrepp. Begreppet kommer här att användas som beteckning för personer med icke-svenskt ursprung. Detta då vi inte är ute efter en kategorisering av människor utifrån till exempel medborgarskap eller födelseland, utan snarare en kategori som Allwood och Franzén (2000) menar är skapad i människors tänkande och som tillskriver dessa personer ett annorlundaskap. Begreppet etnicitet kan sägas bygga på vissa sammankopplingar av till exempel hudfärg, ursprung och beteenden som genom våra normer värderas och rangordnas på olika sätt (Sörensdotter 2008). När statistik och tidigare forskning presenteras används dock den definition som ursprungsmaterialet använt, till exempel ”född utanför Norden”. En utveckling av begreppet etnicitet görs nedan i teorikapitlet under rubriken ”Etnicitet som social konstruktion”.

2.5 Avgränsningar

Med tanke på det begränsande tidsutrymme man har till förfogande vid författandet av en kandidatuppsats, är avgränsningar oundvikliga. De kräver dock inte desto mindre en motivering. Nedan presenteras en redogörelse för, och motivering till, de avgränsningar vi gjort i denna uppsats när det gäller valet att endast utgå från hemtjänstpersonalens perspektiv och valet att fokusera på hur faktorerna kön, klass och etnicitet påverkar hemtjänstpersonalens föreställningar av de anhöriga.

Vi kommer i denna uppsats endast att belysa föreställningar ur ett perspektiv, nämligen hemtjänstpersonalens. Vi har i och med detta valt bort andra intressanta perspektiv, till exempel anhörigas, äldres och biståndshandläggares föreställningar. Den avgränsning vi gjort i fråga om val av perspektiv motiveras av att vi ville studera vad Waerness (1983) kallar "frontlinjen", det vill säga de som håller den närmaste och fortlöpande kontakten med de anhöriga, varför vi valde bort till exempel biståndshandläggarens perspektiv. Detta hade dock förstås kunnat kombineras med till exempel de anhörigas och/eller de äldres perspektiv för att få en mer omfattande bild av hur föreställningarna kan skilja sig och påverka relationerna. Men då andra, avgränsande tidigare studier gjorts utifrån dessa perspektiv, och detta dessutom skulle göra studien betydligt mer omfattande, har vi valt att istället fördjupa oss i ett perspektiv, med möjligheten att relatera vår studie till tidigare studier ur andra perspektiv.

När det gäller valet att belysa hur dessa föreställningar ser ut i relation till faktorerna kön, klass och etnicitet, gör vi detta med fokus på hur hemtjänstpersonalen ser på anhörigas olika bakgrund, och inte på vad personalen själva har för bakgrund. Detta för att vi vill titta på hur hemtjänstpersonalen konstruerar föreställningar utifrån dessa faktorer, eftersom de är så uppenbart närvarande i tidigare studier av anhöriga som omsorgsgivare. Även detta utgör alltså en avgränsning, då man även hade kunnat undersöka hur personalens egen bakgrund påverkar föreställningarna. Denna avgränsning motiveras av att en fördjupning i detta skulle kunna utgöra en uppsats i sig själv, dock med ett annat huvudfokus än vår uppsats. För en avhandling som fördjupar sig i detta hänvisas istället till Renita Sörensdotters avhandling ”Omsorgsarbete i omvandling” (2008).

3. BAKGRUND

Nedan kommer en presentation av bakgrunden till det ämne vi valt att skriva om att presenteras. Denna kommer att utgöras dels av en presentation av äldreomsorgens historisk-ideologiska bakgrund, som visar på hur ansvaret för de äldre rört sig från att vara primärt familjens ansvar till att bli samhällets ansvar, dels av en redogörelse för utvecklingen de senaste decennierna och hur denna lett oss mot en återgång till ökat ansvar för familjen samt dess konsekvenser utifrån faktorerna kön, klass och etnicitet.

3.1 Äldreomsorgens historisk-ideologiska bakgrund

Den sociala, ekonomiska, politiska och kulturella kontexten inom vilken äldreomsorgen i Sverige verkar, har förändrats mycket sedan dess uppkomst vid början av 1900-talet. I fokus har alltid frågan om vem som ska ha det primära ansvaret för de äldre hjälpbehövande - familjen eller samhället - varit (M Sand 2007).

Om man ser på detta historiskt kan vi se att samhället alltid har tagit ett visst ansvar för de äldre, men att fram till 1956 var detta primärt familjens ansvar. De äldre som inte klarade sig själva och inte hade anhöriga att förlita sig på, var hänvisade till den kommunala fattigvården, medan de som hade råd kunde köpa vård och omsorg (Edebalk 1990; M Sand 2007).

Genom en rad förändringar som gjorts i lagstiftningen under 1900-talet har dock successivt omsorgen om de äldre hjälpbehövande gått från att ha varit de anhörigas - framför allt de vuxna barnens, till att bli samhällets - framför allt kommunernas, ansvar (M Sand, 2007). Den första förändringen utgjordes av införandet av en allmän pensionsförsäkring 1913, som gjorde att ansvaret för de äldre kunde flyttas från den kommunala fattigvården och istället övertas av staten (Edebalk 2003;1990; M Sand 2007). En annan förändring utgjordes av den starka utbyggnaden av ålderdomshem, som skedde under första halvan av 1900-talet. Ålderdomshemmen var länge den enda vårdformen för äldre. Ett ökat antal äldre i kombination med en otillräcklig samhällsekonomi omöjliggjorde dock en utveckling mot fortsatt utbyggnad, och kritik kom att riktas mot den. Detta, tillsammans nya förutsättningar, exempelvis ett utökat pensionssystem 1946, gjorde att alternativa vårdformer började ta form vid 1900-talets mitt (Edebalk 2003;1990; Odén 1985).

Bland annat öppnade detta upp för utvecklandet av hemhjälp, eller hemtjänst som det idag kallas, som ett alternativ för de äldre som nu kunde klara sig tillräckligt bra i det egna hemmet för att inte behöva flytta till ålderdomshem. Verksamheten anammades snabbt av ansvariga för äldreomsorgen, som i och med denna fick tillgång till ett billigare alternativ till institutionsvården. Så småningom fick vi en ny politisk riktning mot vård i hemmet - startskottet för den så kallade hemmaboendeideologin (Edebalk 1990; Edebalk 2003; Szebehely 1995). Både Ulmanen (2006, s.18) och M Sand (2007, s.65) kallar detta för en valfrihetsrevolution, och syftar då både på de äldre - fattiga som rika - som för första gången i historien fick möjlighet att leva ett liv utan fullständigt beroende av familjen, och på deras vuxna barn - i regel döttrar, som i och med detta kunde välja att lönearbeta.

Hemtjänstens verksamhet expanderade snabbt och kraftigt ända fram till slutet av 70-talet. Efter detta vände dock utvecklingen mot en minskning av antalet med hemhjälp. Samma sak gäller utvecklingen av institutionsvården (Szebehely, 1995). Denna utveckling kommer vi i denna uppsats att ha anledning att återkomma till, vilket görs under nästa rubrik.

1956 kom dessutom en ny Socialhjälpslag, vilken ersatte den gamla så kallade Fattigvårdslagen. I och med denna lag stärktes de äldres självständighet ytterligare. Bland annat

innebar lagen möjligheter för äldre att få rätt till socialhjälp, med följderna att eventuella vuxna barns juridiska skyldigheter att sörja för den äldre därmed upphörde (Odén 1985). Samma skyldigheter togs ur familjelagstiftningen 1979 (Sundström & Johansson 2005). Syftet med detta var bland annat att göra äldre mindre beroende av sina barn, något som stärktes ytterligare genom att kommunerna, i samband med den kraftiga expansionen av offentlig sektor under 60- och 70-talen, blev skyldiga att tillhandahålla boende och omsorg för dessa (SOU 1997:170, i M Sand 2007). Motiven för denna utveckling var bland andra att i större utsträckning kunna säkra den äldres välbefinnande. Detta då man sett att äldre kunde fara illa på grund av att anhöriga av olika anledningar inte klarade av att ge den äldre god omvårdnad (M Sand 2007).

Idag har alltså vuxna barn ingen juridisk skyldighet att sörja för sina föräldrar, varken ekonomiskt eller i fråga om vård och omsorg. Däremot har makar enligt lag ett visst anhörigansvar. I Äktenskapsbalken står att makar, efter förmåga, är skyldiga att "bidra till det underhåll som krävs för att deras gemensamma och personliga behov skal tillgodoses", vilket innebär att makar har ett gemensamt ansvar för hushållssysslor, men däremot inte för personlig omvårdnad (Socialdepartementet, i Szebehely 2005). Omsorgen om de äldre är idag således primärt samhällets ansvar, och ideologin bakom denna utveckling grundar sig på de äldres rätt till ett självständigt liv (M Sand 2007).

3.2 Utvecklingen under 1980-talet och framåt

Nedskärningar började göras på äldreomsorgens område under 1980-talet, både då det gäller institutioner och hemtjänst. Nedskärningarna är ett resultat av den kritik som riktades mot välfärdsstaten under 80-talet, som gällde bland annat bristande effektivitet, i kombination med en försämrade samhällsekonomi. Nedskärningarna har sedan dess fortsatt, med ökad takt under krisåren på 90-talet, och har nu börjat visa sig ge återverkningar. Detta bland annat i form att färre människor får hjälp från den offentliga äldreomsorgen, och att hjälpen förskjutits mot att omfatta framför allt de äldsta och mest hjälpbehövande, samt att anhöriga börjat att ta ett allt större ansvar för omsorgen om de äldre hjälpbehövande (M Sand 2007).

Det är framför allt i hemtjänstens verksamhet som nedskärningar gjorts. Detta syns tydligast om man tittar på statistik som jämför hur många/andelen äldre som har tillgång till hemtjänst idag jämfört med 1980. Från 1980 till 2006 har andelen av de äldre (80 år och mer) som får offentlig omsorg minskat från 62 procent till 37 procent. Detta samtidigt som antalet 80 år och äldre i befolkningen har ökat med mer än 200 000 personer under samma tidsperiod. Men minskningen rör dock inte bara gruppen som är 80 år och äldre, utan hela gruppen äldre, även dem som är 65-79 år. Sedan 1980 har andelen hjälpmottagare i denna grupp halverats. Minskningen kan bara delvis förklaras av förbättrad hälsa bland de äldre (Szebehely och Ulmanen 2008; Larsson och Szebehely 2006).

Nedskärningarna syns också om man tittar på hur anhörigas insatser samtidigt ökat. Idag har vi en situation där anhörigas insatser för äldre som bor i sina vanliga bostäder är mer omfattande än den offentliga omsorgens insatser, enligt vissa studier minst dubbelt så omfattande som den offentliga äldreomsorgen (Szebehely 2006). Anhörigas insatser har dock inte ersatt formell hjälp i de flesta fallen, utan ges dock huvudsakligen som ett komplement till den formella omsorgen, det vill säga vad som blir allt vanligare är att de äldre som har hjälp av hemtjänst även får mer hjälp från anhöriga (Szebehely 1993). Szebehely (2005 s.139) skriver att det är få hjälpbehövande äldre som får hjälp från enbart anhöriga eller enbart det offentliga, istället finns det runt många av dessa ett "omsorgspussel", som innefattar många olika aktörer som fungerar mer eller mindre bra tillsammans.

Det är dock mycket svårt att uppskatta omfattningen av den informella omsorgen i samhället, både av rent praktiska skäl när det gäller hur uppgifterna ska samlas in, och på grund av att tidskrävande omsorgsuppgifter som till exempel tillsyn och tröst inte lätt låter sig fångas i statistik. Detta gör det troligt att omfattningen av anhörigas insatser ofta underskattas (Szebehely 2005;2006;2009). Men för att ändå ge en bild av omfattningen, har det gjorts beräkningar som visar att de anhöriga står för 70 procent av alla omsorg som ges till äldre som bor hemma medan offentlig omsorg står för resterande 30 procent (Sundström, Johansson, Hassing, i Szebehely 2009).

Omfattningen av anhörigas insatser skiljer sig dock mellan olika grupper i samhället. För det första finns skillnader utifrån kön när det gäller anhörigas insatser. Det är till exempel betydligt vanligare att kvinnor, i regel döttrar ger omsorg till den äldre, än män (Szebehely 2005; Szebehely och Ulmanen 2008). När man ser till faktorn klass finns flera utbildningsrelaterade skillnader. Exempelvis är det vanligare att lågutbildade äldre kvinnor får hjälp av anhöriga, än högutbildade kvinnor. Slutligen, om vi tittar på detta utifrån etnicitet, är det i större utsträckning så att äldre personer födda utanför får hjälp av anhöriga, och i mindre av det offentliga (Szebehely 2009). Detta är något som kommer att utvecklas ytterligare under ”Tidigare forskning”.

Viktigt att avslutningsvis lyfta fram är att ökningen av anhörigas insatser (och skillnaderna i dessa utifrån kön och klass) enligt Szebehely (2005) inte handlar om förändrade preferenser, varken hos de äldre eller de anhöriga. Detta menar Szebehely tyder på att denna förändring mot ökade anhöriginsatser tvärtom handlar om en påtvingad situation, som dessutom framför allt påverkar kvinnors livssituation (Szebehely 2005).

3.2.5 Utvecklingen i framtiden

Trots att vuxna barn idag inte har någon juridisk skyldighet att sörja för sina föräldrar, varken ekonomiskt eller i fråga om vård och omsorg, och inte heller makar eller sambor har någon lagstadgat skyldighet att vårda sin partner, så har en utveckling mot att anhöriga tvingas ta ett ökat ansvar för äldre hjälpbehövande skett. Hur frågan om vem som ska bära huvudansvaret för våra äldre i framtiden kommer att utvecklas återstår att se, men enligt Socialstyrelsens rapport "Framtidens anhörigomsorg" (2005) pekar allt åt ett fortsatt samhälleligt beroende utav de anhörigas insatser - förutsättningarna tycks dock vara att detta i större utsträckning kan ske med stöd från, och i samarbete med, det offentliga (Sundström & Johansson, 2005 s. 47). Detta leder oss in på den allt vanligare situationen som är föremål för denna uppsats, det vill säga en situation där ansvaret för den äldres omsorg delas mellan hemtjänstpersonal och anhöriga.

4. TIDIGARE FORSKNING

Det har gjorts en hel del forskning som rör förhållandet mellan formell och informell omsorg utifrån en rad olika perspektiv. Så vitt vi kunnat se har dessa studier dock inte belyst just hemtjänstpersonalens föreställningar om anhöriga i någon större utsträckning. Det finns däremot, som vi kommer att se nedan, studier som tangerar detta område, där man till exempel belyst mötet mellan hemtjänst och anhörig. Urvalet av studier har skett utifrån relevans för uppsatsämnet, och kommer att presenteras under rubrikerna: *”Föreställningar om anhöriga som omsorgsgivare – utifrån personalens perspektiv”*, *”Föreställningar om anhöriga som omsorgsgivare – utifrån de anhörigas perspektiv”* samt *”Omsorg och kön”*, *”Omsorg och klass”* och *”Omsorg och etnicitet”*. När det gäller studier som berör omsorg och kön, klass samt etnicitet har vi valt dels studier som belyser statistik kring anhörigas insatser utifrån dessa faktorer, dels studier kring föreställningar om hur omsorg kopplas till dessa faktorer.

4.1 Föreställningar om anhöriga som omsorgsgivare – utifrån personalens perspektiv

M Sand (2007) menar att relationen mellan anhöriga och personal sällan är helt konfliktfri, ett resultat dels av att man har olika uppfattningar om hur hjälpen åt den äldre ska bedrivas, dels av de föreställningar som personalen har kring de anhöriga. När det gäller de föreställningar personalen har kring de anhöriga framkommer två motsatta bilder. I den ena ses de anhöriga som allt för påstridiga och krävande, i den andra som ovilliga till att ta emot hjälp. M Sand (2007) menar att en av förklaringarna till bilden av de påstridiga och krävande anhöriga ligger i att det verkar finnas en föreställning bland omsorgspersonal om hur involverade de anhöriga ska vara i omsorgen om den äldre, som utgörs av ett slags ”lagom-ideal”.

Det händer även att anhöriga ses som ”förnekande” och ”orealistiska” av personalen. Detta menar M Sand (2007) kan ha att göra med de olika perspektiv som personal och anhöriga utgår från. M Sand (2007) drar, med hjälp av resultat från Robinson, slutsatsen att personalen har ofta ett medicinskt, problemorienterat perspektiv på den äldre, medan anhöriga tvärtom ofta hanterar sjukdom hos en närstående genom att eftersträva normalitet och reducera det problematiska. Deras försök till normalisering kan då uppfattas som förnekande av personalen (M Sand 2007).

Bergh (1996) lyfter i analysen av sin studie fram hur personalen, då mötet med de anhöriga betecknas som problematiskt, ibland upplever att anhöriga ser dem som ”tjänstefolk” eller ”pigor” och sig själva som en slags ”arbetsgivare”. En förklaring till detta menar Bergh ligger i att personalen gör skillnad på att hjälpa och ”ta order” från den äldre, som inte klarar av att göra det som efterfrågas själv, och den anhörige som i regel är frisk och klarar sig själv. Skillnaden ligger i att hjälpen åt den äldre ses som en omsorgshandling, medan en ”order” från en anhörig kan tolkas som ett uttryck för ett ojämnt förhållande där personalen ger service till någon som därigenom får en högre status i förhållande till personalen. Att personalen ställer sig motvilliga till att utföra vad man anser vara anhörigas jobb kan mot bakgrund av detta alltså tolkas som ett försvar av sin status snarare än ett uttryck för till exempel lathet eller motvilja att hjälpa.

Att personalen försöker försvara sin status kommer i Berghs studie också till uttryck i den uppdelning av omsorgsuppgifter personalen gör mellan sig själva och de anhöriga. Hemtjänstpersonalen ser här sig själv som mer lämpad att utföra uppgifter som rör den äldres medicinska och personliga omvårdnad, till exempel att ge medicin och att byta inkontinensskydd, eftersom det kräver ett vårdbiträdes kunskaper (om mediciner respektive hygien), medan de praktiska sysslorna som normalt ingår i ett hushåll ses som något de anhöriga likaväl kan göra (Bergh 1996).

I Berghs (1996) studie framkommer också att personalen har bilder av anhöriga som allt för passiva, och att detta kan få konsekvenser för de anhörigas möjlighet till inflytande i omsorgen om den äldre. En anhörig som distanserar sig från de omsorgssysslor som personalen uppfattar ligga under de anhörigas ansvar riskerar att också minska möjligheterna till inflytande över omsorgen om den äldre. Bergh menar att hemtjänstpersonalen i en del av dessa fall inte ens räknar personen som en anhörig, varför till exempel synpunkter och kritik från henne eller honom inte tas på allvar av personalen. Personalen ser nämligen inte kritiken från dessa anhöriga som uttryck om omsorg om den äldre, vilket förväntas vara motivet hos de anhöriga som kommer med synpunkter (Bergh 1996).

I Berghs (1996) studie beskriver personalen en bra relation till de anhöriga som en relation som utmärks av att man visar varandra ömsesidig respekt. Detta innefattar att man uttrycker en vilja att hjälpas åt efter förmåga och en förståelse för den andres situation. En vilja hos den anhöriga att hjälpa till kan tolkas som en signal från henne eller honom att man hellre hjälper till att få något gjort än att kritisera, vilket tyder på en förståelse för personalen arbetssituation som i regel inte tillåter vissa insatser. Det blir på så vis också lättare för personalen att ta till sig den anhörigas eventuella kritik eller synpunkter, eftersom de inte riktas direkt mot dem utan uppåt i organisationen (Bergh 1996).

I en studie från 2006 gjord i Kanada, undersöktes vilka uppfattningar anställda inom hemvården (eng: home care practioners) hade om informella omsorgsgivares ansvar, svårigheter och behov av stöd (Guberman m fl. 2006). I resultatet från denna studie framkommer att fokus i beskrivningarna av de anhörigas uppgifter ligger på praktiska uppgifter (eng: instrumental activities), så som hushållssysslor och inköp, men också sjukvårdande uppgifter, till exempel att ge medicin. Författarna till studien menar att dessa resultat ger en bild av att personalen uppfattar anhörigas stöd som i första hand instrumentellt och praktiskt, samtidigt som just det instrumentella och praktiska stödet är den del av omsorgen om äldre som personalen själva ser som underordnad i förhållande till uppgifter som tillgodoser den äldres sociala och existentiella behov, till exempel att motivera och uppmuntra, att samtala och att komma ut. Författarna menar att personalen i och med detta tenderar att förminska betydelsen av familjeband och nära relationer mellan anhöriga och den äldre, och att i mötet med de anhöriga se och bemöta dessa mer som professionella, eller som de professionellas "assistenter", än som den äldres familj. I studien framkommer dock samtidigt att personalen är väl medvetna om att anhöriga ofta har en tung roll att bära som omsorgsgivare. Detta, menar författarna, ger en paradoxal bild av situationen – å ena sidan förstår man de anhörigas situationen, å andra sidan har man höga förväntningar på deras deltagande i omsorgen om den äldre. Förklaringen till detta paradoxala förhållande menar författarna ligga i att personalen har bakomliggande syn på familjen, inte samhället, som huvudansvarig för omsorgen om de äldre, vilket enligt författarna leder personalen till att ställa högre krav på dessa. Detta visar enligt författarna på hur stor inverkan personalens omedvetna, underliggande värderingar kring ansvarsförhållande mellan stat och familj har på hur de förhåller sig till och problematiserar anhörigas ansvar för omsorgen om de äldre (Guberman m fl. 2006).

4.2 Föreställningar om anhöriga som omsorgsgivare - utifrån de anhörigas perspektiv

När det gäller den framkomna bilden av anhöriga som påstridiga, krävande, eller överinvolverade, kan resultaten från Nilssons (i M Sand 2007) studie av anhöriga till långvårdspatienter användas för att belysa detta ur anhörigas perspektiv. I denna framkom nämligen att anhöriga i vissa fall hanterar sin ångest och maktlöshet inför sjukdomen som drabbat den äldre genom att rikta denna mot personalen. Detta kan yttra sig i att man försöker kontrollera och övervaka personalens arbete med

den äldre, och riktar missnöje mot hur denna bedrivs, vilket då kan tolkas av personalen som ett "överbeskyddande" beteende

Även i Berghs studie ur anhörigas perspektiv (1996) kommer det fram att anhöriga i vissa fall verkar ha ett behov av att kontrollera personalens arbete som en slags "missriktad" ångest över sin livssituation. Anhöriga upplever sig ofta som ensamma med det yttersta ansvaret för den äldre, trots att man har hjälp från hemtjänsten. Bergh menar att detta kan handla om att anhöriga, till skillnad från personalen, inte kan distansera sig i relationen till den äldre. De anhöriga är aldrig "lediga" på det sätt ett vårdbiträde är efter arbetstid, vilket inte sällan är förenat med ständiga skuldkänslor den tid man inte är hos den äldre. Behovet av kontroll över personalens arbete kan alltså handla om att man vill vet när och om man kan slappna av för en stund, med vetskapen att någon är där hos den äldre (Bergh 1996).

En annan anledning till att anhöriga kan uppfattas som krävande och överbeskyddande är att de upplever att personalen i hävdandet av sin yrkeskunskap inte lyssnar till deras kunskap om den äldre. Anhöriga kan också uppleva att deras problem bagatelliseras eller förbises av personalen. Det kan handla om problem i form av rädsla och oro för den äldres tillstånd. Detta kan leda till en situation där parterna inte lyckas bygga upp en förtroendefull relation till varandra med följderna att den anhöriga känner sig orolig för hur den äldre tas om hand av personalen (M Sand 2007).

I Berghs studie (1996) framkommer vidare att anhöriga i många fall är medvetna om de olika sätt på vilka de kan uppfattas av personalen. En roll de försöker undvika, men ändå riskerar att inta, är just "arbetsgivarrollen". Denna riskerar de anhöriga att hamna i framför allt då de har synpunkter på hemtjänstens arbete. Bergh menar att detta handlar om att man som anhörig har ett annat perspektiv på omsorgen om den äldre. Som anhörig ser man oftast inte på detta utifrån vad som är möjligt för personalen att utföra, utan utifrån vad man anser den äldre vara i behov av, vilket står i kontrast mot personalens arbetsvillkor och perspektiv. Berghs studie visar också att anhöriga i vissa fall undviker att framföra kritik på hemtjänstens arbete för att man inte vill framstå som en "jobbig" anhörig, eftersom man tror att det kan leda till negativa konsekvenser för den äldre (Bergh 1996).

4.3 Omsorg och kön

Det finns flera studier som visar hur kön på olika sätt är närvarande när man talar om anhöriga som omsorgsgivare, varav endast ett fåtal kortfattat kan tas upp här.

Enligt Szebehely (2009) får 32 procent av kvinnorna över 65 år hjälp av en person inom hushållet, i regel maken/maken, medan motsvarande siffra för män är 57 procent. När det gäller att få hjälp av någon närstående utanför hushållet, i regel döttrar/svärdöttrar, är detta vanligare bland kvinnorna; 56 procent, än bland männen; 35 procent. Med andra ord är den vanligaste hjälpgivaren för män en maka (eller i undantagsfall annan person i hushållet), medan det för kvinnor är en dotter (eller annan närstående som inte delar hushåll) (Szebehely 2009).

Szebehely (2009) har utifrån SCBs levnadsförhållandestudier, genom tekniken logistisk regression, tagit fram skillnader i "sannolikhet" för en företeelse mellan olika grupper. Den största skillnaden får vi när vi ser på sannolikheten att få hjälp av anhöriga utanför det egna hushållet. För sammanboende såväl som ensamboende äldre kvinnor gäller att dessa har större sannolikhet än män att få hjälp av en anhörig utanför det egna hushållet (i regel en dotter, som vi kommer att se) (Szebehely 2009). Men det finns också skillnader då vi tittar på sannolikheten för sammanboende äldre att få offentlig hjälp. Här gäller att en sammanboende äldre kvinna har större sannolikhet att få offentlig hjälp än en sammanboende äldre man. Desutom har en äldre sammanboende äldre kvinna

dubbelt så stor sannolikhet att få hjälp av en person utanför hushållet (i regel en dotter). Hon skriver vidare att sannolikheten för en äldre sammanboende man som behöver hjälp att enbart få hjälp av en partner är dubbelt så stor som för en kvinna. Detta tolkas av Szebehely (2009) som att kvinnor oftare är ensamma i sitt vårdansvar för den äldre än vad män är, vilket också ligger i linje med andra studier som gjorts (t ex Szebehehy 2005; Larsson och Szebehehy 2006).

Om vi istället för att titta på könsskillnaderna mellan de äldre som mottar hjälpen, och istället riktar blicken mot de som utför den informella hjälpen kan ingen av SCB:s statistikkällor desvärre användas, då dessa (enligt Szebehehy 2005) inte samlat in information om detta. Detta har däremot gjorts i form av några olika forskningsprojekt, vilkas resultat Szebehehy (2005) redovisar. Av störst intresse här är resultaten från Jeppsson Grassmans studie från 2000 (avrapporaterad i bl.a. Jeppsson Grassman 2001;2003), som genomfördes som en telefonintervjustudie med ett representativt urval av personer i Stockholms län. I denna undersöktes de insatser som görs för omsorgsbehövande ”sjuka, handikappade eller gamla”, både inom och utanför det egna hushållet. Med denna definition innefattas alltså inte enbart äldre hjälpbehövande. Dock visar studien att kvinnor över 75 år är den vanligaste mottagaren av anhörigas insatser, och att den vanligaste omsorgsgivaren bland anhöriga dessutom är personer mellan 45 och 59 år, vanligtvis en dotter som hjälper sin mor (Jeppsson Grassman, i Szebehehy 2005). Studien visar vidare att kvinnors insatser för hjälpbehövande inte bara är genomsnittligt vanligare, utan också mer tidskrävande än mäns. Vidare framkommer i studien att det finns könsskillnader i de uppgifter som de anhöriga sköter. Medan män i regel gör mer stereotypt manliga uppgifter, så som trädgårdsarbete och reparationer, utför kvinnorna mer uppgifter som tillsyn, personlig omvårdnad och hushållsarbete (Jeppsson Grassman, i Szebehehy 2005; Ulmanen 2009).

Atkin (1992) beskriver hur genusfrågan länge varit i centrum av debatten om informell omsorg internationellt sett, och hur frågor om informell omsorg från början togs upp just av de feministiska rörelserna i en strävan efter att synliggöra hur kvinnor förfördelas även inom detta område. Atkin beskriver vidare hur statistik från ett flertal håll entydigt beskriver en verklighet där kvinnor är mer involverade i omsorgen om de äldre, vilket Atkin tolkar som att omsorg, särskilt då vi talar om omsorg i form av personlig omvårdnad och hushållsarbete, fortfarande har en stark koppling till den kvinnliga rollen. Med detta menar Atkin att kvinnor traditionellt setts som ”naturliga” omsorgsgivare och som bättre lämpade att ge omsorg, vilket Atkin, genom att referera till ett flertal författare, visar sig ha stöd för även i tidigare gjorda internationella studier. Detta menar Atkin påverkar vilka antaganden man från professionellas sida gör om till exempel vilket stöd kvinnliga respektive manliga anhörigvårdare behöver, där kvinnliga anhörigas behov tenderar att bli mindre synliga för professionella (men även för dem själva). Till exempel verkar män ha lättare att efterfråga och få beviljat hjälp med hushållsarbete än kvinnor (Atkin 1992).

Även Sörensdotter, som i sin avhandling från 2008 undersökt hur hemtjänstpersonalens arbete påverkas av diskurser kring genus, sexualitet, klass och etnicitet, beskriver bland annat hur förväntningarna på omsorgsgivare ser olika ut beroende på kön. Hon skriver i sina avslutande ord att hemtjänstens historiska koppling till kvinnor lever kvar, numera genom bilden av den bäst lämpade omsorgsarbetaren, som enligt Sörensdotter är den medelålders vita svenska kvinnan. Detta är en bild som enligt Sörensdotter fortsätter att reproducera förväntningar på vem som ska ge omsorg till vem (Sörensdotter 2008).

I Storms (2009) sammanfattning av sin egna studie från 2008, i vilken han studerar hur föreställningar kring kön, sexualitet, klass och etnicitet kommer till uttryck mellan omsorgsarbetare och äldre på ett sjukhem, beskrivs hur föreställningar kring kvinnor och män hela tiden kommer till uttryck i vardagen, och att en tydlig könskodning av omsorgsarbetet finns. Det historiska omsorgsidealet, som utgörs av en kvinna; i regel en vit, medelålders heterosexuell kvinna, gjorde

sig ständigt påmint, exempelvis genom att manliga omsorgsarbetare på olika sätt ifrågasattes som omsorgsgivare, av både äldre och personal. Exempelvis sågs intimare omsorgsuppgifter, som hjälp med dusch, av de äldre som en uppgift man helst såg att de kvinnliga omsorgsarbetarna utförde. Dock samverkade kön även med andra faktorer, till exempel etnicitet och sexualitet.

4.4 Omsorg och klass

När det gäller skillnader i anhörigas insatser och äldres hjälpbehov utifrån klass finns studier som visar på att det finns flera utbildningsrelaterade skillnader. Enligt Szebehely och Trydegård (i Szebehely 2009) är det bland de äldre med låg utbildning som anhörigomsorgen ökat, medan det bland de äldre med hög utbildning är vanligare att man köper vård, framför allt i form av hushållssysslor som städning, på den privata marknaden. Medan 62 procent av de äldre lågutbildade kvinnorna med ett omvårdnadsbehov får hjälp av en anhörig utanför hushållet, är motsvarande siffra för äldre högutbildade kvinnor 45 procent.

Szebehely (2009) har även när det gäller utbildningsrelaterade skillnader använt tekniken logistisk regression och tagit fram sannolikhetskskillnader. Utifrån detta är sannolikheten att få hjälp av en anhörig dubbelt så hög för äldre med lägre utbildning än för äldre med högre utbildning. Detta gäller kvinnor såväl som män.

Atkins (1992) lyfter fram att, förutom etnicitet och kön, är klass en faktor som är relaterad till informell omsorg. Atkins menar att detta i första hand handlar om klasstillhörighetens betydelse för vilka socioekonomiska och politiska resurser en person besitter. Han beskriver hur både materiella resurser, till exempel i form av möjligheten att köpa vård privat, och politiska resurser, till exempel kunskap om vilken hjälp som finns att få, samt sociala resurser, som förmåga att argumentera för sin sak, utgör en kontext i vilken den informella omsorgen verkar.

Sörensdotter (2008) beskriver i sin (även ovan presenterade) studie hur klass visar sig vara ett ord som hemtjänstpersonalen inte vanligtvis använder för att beskriva sig själva, trots att det enligt Sörensdotters observationer ändå är något som präglar personalens samtal om sig själva eller andra. Hon beskriver vidare hur detta bland annat kan handla om att klass på sätt och vis är mindre synligt än genus och etnicitet, som är mer omtalade i samhällets debatter kring jämställdhet och integration, trots att det är något som människor förhåller sig till i sin vardag.

4.5 Omsorg och etnicitet

När det gäller svenska studier kring skillnader i äldres hjälpbehov och anhörigas insatser kopplat till etnicitet, är de få. De få som har gjorts pekar dock på att personer födda utanför Sverige i större utsträckning får hjälp av anhöriga och mindre utsträckning av den offentliga äldreomsorgen (det finns dock en del motstridiga resultat i dessa studier, som kan bero på hur man mäter omsorgsbehov) (Szebehely 2009).

Ett exempel är Szebehelys (2009) redovisning och analys av SCB:s levnadsförhållandestudier, i vilken det framkommer att det är betydligt vanligare att personer födda i Sverige eller övriga Norden får hjälp från offentlig omsorg än för personer födda utanför Norden. Detta samtidigt som det är vanligare för personer födda utanför Norden att enbart få hjälp av sina anhöriga (Szebehely 2009).

När man ser på detta utifrån sannolikheten att hamna i en viss situation blir skillnaderna mellan personer födda inom respektive utom Norden ännu tydligare. Man kan då se att

sannolikheten att ha *offentlig hjälp* är *tre gånger så hög* för en äldre *kvinn*a född i Norden än för en kvinna född utanför Norden. Motsvarande mönster saknas när det gäller äldre män, vilket enligt Szebehely (2009) kan förklaras med att det är fler äldre kvinnor än män som invandrat till Sverige de senaste åren.

När det gäller orsaken till de stora skillnaderna i anhörigas insatser, mellan äldre personer födda inom respektive utom Norden, finns det egentligen alltför få studier för att kunna ge ett svar (Szebehely 2009). En stor del av svårigheten att uttala sig om detta ligger dessutom i att "personer födda utanför Norden" inte kan ses som en homogen grupp, något som både Szebehely (2009) och Atkin (1992) lyfter fram (Atkin dock ur ett internationellt perspektiv).

Szebehely (2009) skriver dock att man måste vara försiktig med att förklara skillnader som dessa med kulturella olikheter, som till exempel att personer med annan etnisk bakgrund föredrar familjens insatser framför formell omsorg. Hon menar att det kan finnas många andra orsaker till skillnaderna, som att man inte efterfrågar hjälpen på grund av bristande kunskap eller, att den hjälp som finns är dåligt anpassad till invandrade personer (i fråga om språk, till exempel). Det kan även tänkas vara en följd av diskriminering i tilldelningen av offentlig hjälp.

Brodin (2006) menar att en fara med den stereotypa föreställning om "invandrades" omsorgskultur är att kvinnliga anhöriga till invandrande äldre förväntas att ta på sig ett omsorgsansvar, och därmed ställer man andra krav på dem. Brodin skriver vidare att det nästan helt saknas studier om hur uppfattningar som dessa samverkar med till exempel kön och klass och hur detta eventuellt påverkar fördelningen av samhällets resurser och tjänster, och att detta är anmärkningsvärt med tanke på att andelen äldre med invandrarbakgrund ökar i Sverige (Brodin 2006).

Atkin (1992), som utgår från ett internationellt perspektiv, skriver i likhet med Szebehely om hur diskriminering drabbar etniska minoriteter på en rad områden, där social service som äldreomsorg är ett i och med att dess verksamheter inte alltid är anpassade efter eller tillgängliga för alla grupper. Han menar att servicen tvärtom ofta är formad efter en "vit norm". Förutom detta finns dessutom icke ifrågasatta myter och förgivettagna stereotyper kring etniska minoriteter bland personal inom äldreomsorgen, där föreställningen om att mörkhyade människor "ser efter de sina" i högre utsträckning än vita, nämns som en av de vanligaste idéerna. Detta trots att det enligt Atkin finns studier som visar på att denna föreställning till stor del är en myt. Inte desto mindre påverkar den situationen som de anhöriga från etniska minoriteter som ger omsorg befinner sig i, till exempel på så sätt att deras behov blir mindre synliga än andras.

5. TEORETISKA PERSPEKTIV

Nedan presenteras våra teoretiska utgångspunkter, som utgörs av socialkonstruktivism samt kön, klass och etnicitet som sociala konstruktioner.

5.1 Socialkonstruktivism

Burr (2003) skriver att socialkonstruktivism inte har en entydig definition men att det finns vissa gemensamma kännetecken som är mer vanliga. Det finns enligt Burr fyra utgångspunkter som kan inringa det socialkonstruktivistiska perspektivet. *Den första* handlar om att ha en kritisk inställning till kunskap som man tar förgiven. Burr menar att man inte kan genom observationer fånga en objektiv sanning om världen och att man därför ska vara kritisk mot antaganden om hur världen är beskaffad. *Den andra* handlar om att sättet som människan vanligtvis förstår världen på är en produkt av kulturella och historiska aspekter. Förståelsen av världen förändras därför över tid och rum. Av denna anledning kan man inte alltid med självklarhet utgå från att ens eget sätt att förstå världen är mer "sant" än någon annans sätt att se världen. *Den tredje* utgångspunkten innebär att kunskap skapas och bibehålls genom sociala processer. Det är genom interaktionen mellan människor i det dagliga samspelet som kunskap konstrueras. *Den fjärde* innebär att kunskap och sociala handlingar har ett samband. Genom exempelvis konstruktioner av kunskap kring vad som anses rätt och fel skapas olika handlingar som gör att man bemöter människor olika (Burr 2003).

Berger och Luckmanns teorier kring kunskapssociologin refereras ofta till som betydande för utvecklandet av socialkonstruktivismen (se exempelvis Wenneberg 2001; Johansson 2006). Berger och Luckmann (2003) beskriver att samhället består av institutioner som kontrollerar det mänskliga handlandet genom att handlingsmönster definieras i förväg. Handlingar blir vanemässiga mönster som sedan upprepas. Vanehandlingar är meningsfulla för individen på så sätt att de gör det lättare att fatta beslut, man kan säga att de utgör en "psykologisk lättnad" för individen. När det förekommer en ömsesidig typifiering eller kategorisering av vanemässiga handlingar sker en så kallad institutionalisering. Denna institutionalisering förekommer i alla sociala situationer och gör att det uppstår vanemässiga roller. Allt institutionaliserat handlande innefattar roller. Människan föds och socialiseras in i dessa institutioner, och uppfattar dem därför som naturlig verklighet. Språket spelar en viktig roll i dessa processer genom att det är vårt främsta hjälpmedel för att förmedla dessa typifieringar. Genom språket objektifieras även rollerna. Det är genom denna institutionalisering människan legitimerar sina handlingar och skapar en gemensam förståelse av hur världen "är", vilket leder till att individen tenderar att ta saker för givna och att inte reflektera över verkligheten.

Social konstruktivism handlar alltså i stora drag alltså om att vara kritisk mot antaganden om hur världen "är". De finns ingen objektiv "sanning" om verkligheten. Genom interaktionen i det dagliga samspelet konstruerar människor en verklighet som de sedan tenderar att ta förgiven. Språket ses som centralt i detta, då det är genom språket vi formar och förstår världen. Det är genom språket människan placerar in andra människor i kategorier som man sedan knyter olika föreställningar kring egenskaper, behov, intressen osv. Vi ser sedan detta som självklart eller till och med naturligt. Av denna anledning kan det vara viktigt att synliggöra de olika föreställningar vi bär på, så att vi kan bli medvetna om hur de påverkar oss och andra (Burr 2003).

5.2 Kön som social konstruktion

En logisk följd av att man utgår från ett socialkonstruktivistiskt perspektiv, då man ser världen som

socialt konstruerat, är att även se *kön* som en social konstruktion. Vi har redan i begreppsdefinitionen beskrivit kön som inte enbart biologiskt bestämt, utan som något socialt förmedlat och historiskt föränderligt. Vi kommer här utveckla detta resonemang med hjälp av Candace West och Don H. Zimmermans beskrivning av hur kön *görs* i alla sociala interaktioner, i artikeln *Doing Gender* (1987).

Att göra kön betyder att man skapar skillnader, som inte är bestämda av naturen eller biologin, mellan kvinnor och män/pojkar och flickor. Dessa socialt konstruerade skillnaderna används sedan som argument för att det finns medfödda skillnader mellan könen. Genom att vi kategoriserar människor som kvinna eller man/pojke eller flicka, och ser skillnader i egenskaper dem emellan som medfödda, skapas olika uppsättningar av beteenden och handlingar som beteckningar för maskulinitet respektive feminitet. West och Zimmerman (1987) ger exemplet att mannen *gör* maskulinitet genom att till exempel ta kvinnans arm och leda henne över vägen och kvinnan *gör* feminitet genom att låta mannen leda henne. I praktiskt taget alla sociala situationer är ens beteende en produkt av vilken könskategori man tillhör. Kön är inte en orsak till, utan snarare en effekt av, olika sorters handlingar. Genom att konstruera skillnader mellan kvinnligt och manligt i vardagliga interaktioner bildas mönster som man sedan tar för givna eller ser som naturliga (West och Zimmerman 1987).

5.3 Klass som social konstruktion

Även *klass* kan ses som en social konstruktion. Med detta menar vi att klass, precis som kön, är något historiskt, socialt och kulturellt bundet, och därmed föränderligt.

Som, också det, nämnts kan klass definieras utifrån Bourdieus fyra kapitalformer. Dessa är 1) Ekonomiskt kapital; inkomst och ekonomiska tillgångar, 2) Kulturellt kapital; till exempel kulturell tillhörighet och utbildning, 3) Socialt kapital; det sociala nätverket, som fås genom relationer och socialt erkännande, samt 4) Symboliskt kapital; status, som kan uppnås om ovan ses som legitima (i Sörensdotter 2008 s.35; Skeggs 1999 s. 20-21). Genom en ojämlig produktion och distribution av dessa kapitalformer formas olika klasspositioner. Hur kapitalet värderas beror dock på i vilket sammanhang det uppträder i. Beroende på detta, och hur en persons sammansättning av kapital ser ut och värderas, kategoriseras och tilldelas man en plats i det ”sociala rummet”. En persons klasstillhörighet är alltså inte en sluten kategori, utan något föränderligt. Detta innebär att människor kan röra sig mellan olika klasspositioner, och att vilka som ingår i en viss klasskategori förändras över tid (Sörensdotter 2008).

En persons klasstillhörighet är något som både *formas av* och *påverkar* personens tillgång till inte bara ekonomiska resurser, utan även kulturella och sociala sådana (Skeggs, i Sörensdotter 2008). Sörensdotter (2008) skriver att klasstillhörighet fortfarande är något som är aktuellt; att trots de samhälleliga förändringar som skett mot en ”friare” individ, är klass något som till viss del styr vilka valmöjligheter människor upplever sig ha i att forma sina liv.

I det svenska samhället har vi idag dock ändå stora möjligheter att göra fria val i fråga om till exempel utbildning, familjebildning och bostadsort. Dock menar vi, i likhet med Sörensdotter att de klasspositioner som vi placeras i eller antar, fortfarande påverkar våra möjligheter. Att vi har olika klasspositioner är dock kanske inte lika tydligt i vår kultur, som i en del andra, vilket Sörensdotter (2008) uttrycker som en följd av att vår kultur bygger på idén om den fria individen:

”Klasspositionernas effekter kan vara svåra att fånga eftersom vår kultur bygger på idén om den

fria individen som gör fria och rationella val. Val av arbete, bostadsort, familjebildning och bostadsform betraktas som fria val istället för att ses som effekter av klassrelaterade kategoriseringar” (Sörensdotter 2008 s.32).

5.4 Etnicitet som social konstruktion

Etnicitet är, precis som vi beskrivit gällande klass och kön, en social konstruktion i den bemärkelsen att vad vi kallar *etnicitet* även det är historiskt, kulturellt och socialt betingat.

Som vi redan nämnt bygger begreppet etnicitet på vissa sammankopplingar av till exempel hudfärg, ursprung och beteenden, vilka genom våra normer värderas och rangordnas på olika sätt, där personer med annan etnisk härkomst tenderar att rangordnas i en lägre position. Hur man rangordnas påverkar ens möjligheter, till exempel på arbetsmarknaden (Sörensdotter 2008).

Även ”vithet” och ”svenskhet” är sociala konstruktioner. Dessa kännetecknas dock av att de utgör normen mot vilken ”de andra” jämförs (Sörensdotter 2008). Frankenberg (i Sörensdotter 2008) uttrycker detta som att vita ser sig själva som att de inte har någon ras alls eller tillhör en neutral ras vilket legitimerar att man jämför och mäter allt annat mot detta. Medan ”de andra” utmärkas av sin ras eller kultur, ses vita som obundna till sitt ursprung.

Att vara ”svensk” ger dock inte automatiskt en högre maktposition, utan är ofta beroende av vilka övriga positioner en person intar, till exempel i fråga om kön och klass. Sörensdotter (2008) exemplifierar detta genom att fråga sig om en vit kvinna från medelklassen är i en högre maktposition än en svart man från överklassen?

6. METOD

Nedan följer en presentation av vårt metodologiska tillvägagångssätt. Denna inleds med en motivering till valet att använda kvalitativ metod, följt av en redogörelse för vår vetenskapsfilosofiska position och förförståelse. Sedan beskrivs hur vi gått tillväga med datainsamling samt transkribering och analys. Därefter ges exempel på vilka forskningsetiska överväganden som gjorts samt diskuteras metodens styrkor och svagheter och studiens trovärdighet. Avslutningsvis ges en kort presentation av våra informanter.

6.1 Kvalitativ metod

Syftet med denna undersökning är att beskriva och analysera vad hemtjänstpersonal har för föreställningar om anhöriga som omsorgsgivare. För att undersöka detta har vi valt att använda oss av *kvalitativ metod*, eftersom denna, till skillnad från *kvantitativ metod*, har till syfte att *beskriva och nå förståelse av andra personers subjektiva upplevelser* av ett visst ämne/fenomen genom att studera deras egna ord och uttryck. Målet är att undersökaren ska kunna sätta sig in i vad den andre upplever (Larsson, 2008). Då vi är ute efter just personalens subjektiva tankar och förståelse av ämnet anser vi kvalitativ metod vara att föredra framför en kvantitativ. Hade vi istället varit intresserade av att belysa frågeställningarna i form av till exempel ”hur många” och att kunna dra generella slutsatser av vårt material, hade det däremot varit mer relevant med en kvantitativ undersökning (Larsson 2008).

6.2 Vetenskapsfilosofisk position

När man gör en kvalitativ studie är, som redan nämnts, målet att *beskriva och nå förståelse av andra personers subjektiva upplevelser* av det ämne/fenomen man studerar. För att göra detta krävs att forskaren gör *tolkningar* av sin insamlade empiri, mot exempelvis olika teoretiska perspektiv. Då det finns många olika vetenskapsfilosofiska utgångspunkter för hur kunskap produceras, är det av relevans att presentera sin egen position, och hur valet av denna påverkat till exempel analysförfarandet (Larsson, 2008). Innan vi går in på hur vi gått tillväga vid genomförandet av denna undersökning, är en presentation av de *vetenskapsfilosofiska* utgångspunkterna för undersökningen därför nödvändig.

Vår studie präglas av det *hermeneutiska* och *postmoderna* synsättet. Det *hermeneutiska* synsättet menar att undersökarens förförståelse är relevant för hur man tolkar andra personers subjektiva upplevelser. Enligt detta synsätt uppnår vi förståelse genom att studera de uttryck som de subjektiva upplevelserna tar sig i den yttre världen, och sedan tolka dessa mot den kontext som de, och vi själva, befinner oss i. I denna förståelseprocess kommer vår ursprungliga förförståelse att inverka på vilka tolkningar vi gör, men den kommer också själv att fördjupas och förändras så att ny kunskap i form av förståelse uppstår. Vår *förförståelse* är således en förutsättning för förståelse enligt detta synsätt, i motsats till exempelvis ett *fenomenologiskt* synsätt som innebär en strävan efter att sätta förförståelsen ”inom parentes” (Thomassen, 2007). Har man som vi detta synsätt är det alltså av stor vikt att man i sin undersökning redogör för sin förförståelse så att läsaren kan avgöra på vilket sätt denna kan ha påverkat tolkningarna och därmed resultatet, vilket vi kommer att göra nedan.

Den andra utgångspunkten för vår undersökning är det *postmoderna* synsättet. Postmodernism är en paraplybeteckning för olika kritiska teorier, varav *socialkonstruktivism* är en. Man ser inom detta perspektiv på verkligheten som socialt konstruerad, och att det är meningslöst

att söka efter en objektiv ”sanning”, då denna enbart speglar en viss grupp syn på världen vid en viss historisk tidpunkt, det vill säga alternativa tolkningar kan alltid göras (Gemzöe 2006). Vidare förmedlas verkligheten genom språket, eller med andra ord – språket definierar och konstruerar en verklighet (Thomassen, 2007). I och med att vi har denna utgångspunkt för vår undersökning ser vi det inte som relevant att försöka presentera en ”sanning” om det ämne vi studerar, det vill säga hemtjänstpersonalens föreställningar. Det vi istället vill göra är att studera och analysera hur man beskriver de anhöriga för att ge exempel på hur dessa föreställningar kan se ut och för att synliggöra, nyansera och problematisera eventuella föreställningar som tas för givna.

6.3 Förförståelse

Eftersom att vi har ett synsätt på kunskapsproduktion som innefattar att vår *förförståelse* är en förutsättning för att uppnå förståelse av ett studerat fenomen eller objekt, anser vi det vara av stor relevans att presentera vår egen förförståelse. Detta för att ge läsaren en inblick i hur denna kan ha påverkat utformningen av studien och de tolkningar som gjorts.

Denna studie har författats av två personer som båda är socionomstudenter, men med i övrigt olika bakgrund, där den ena av oss både har arbetat som vårdbiträde inom hemtjänsten och vikarierat som biståndshandläggare, medan den andra helt saknar sådana erfarenheter. Detta visade sig under uppsatsprocessen bli till en stor tillgång. Att ha arbetat inom det studerade området innebar en fördel i form av en förkunskap kring viktiga infallsvinklar för studien, samt en förståelse för till exempel personalens arbetssituation och uttryck. Men det visade sig också kunna ”förblinda”, inte minst under analysarbetet. Där var det till stor hjälp att den andra kunde ifrågasätta och se saker som annars skulle tagits för givet, det vill säga kunde fungera nästan som en ”utomstående” person.

Samtidigt är vi båda studenter vid Socionomprogrammet och har genom vår utbildning fått vissa gemensamma förhållningssätt och synsätt som, mer eller mindre medvetet, kommit att genomsyra studiens alla delar, från val av uppsatsämne och teoretisk referensram till hur analys och tolkning gjorts. För att ge ett exempel har vi genom vår utbildning anammat ett mer kritiskt förhållningssätt till omvärlden, exempelvis är vi mer medvetna om och ifrågasätter hur faktorer som kön, klass och etnicitet konstrueras och tas för givna i samhället.

Med andra ord ser vi, i likhet med Widerberg (2002), på förförståelsen som något som samtidigt som det kan begränsa en studie, genom att den omöjliggör ett helt öppet förhållningssätt, kan berika den, genom att man använder sig själv och sin kunskap som redskap.

6.4 Litteratursökning

En stor del av arbetet med denna uppsats har bestått av att leta och studera litteratur. Det finns mycket skrivet inom området och därför har en hel del material sorterats bort utifrån vad som ansågs vara av relevans för vårt undersökningsområde. Vårt främsta mål har varit att i så stor utsträckning som möjligt att använda primärkällor, men i vissa fall har sekundärkällor använts på grund av ett begränsat tidsutrymme, och i vissa fall svårigheter att få tag på primärkällan. Dessa sekundära källor har dock värderats som pålitliga då de utgjorts av erkända författare, vilket Lööf (2005) beskriver som ett av kriterierna i värdering av källor.

Litteratursökningar har gjorts i flera olika databaser. Sökningen påbörjades i svenska och internationella referensdatabaser, och dessa var ”Social Services Abstracts”, ”Social Sciences”, ”Artikelsök” och ”Libris”. Det har använts en mängd olika sökord, och kombinationer av dessa,

ibland har även trunkering används. Trunkering används för att det fångar in olika ändelser av orden (Löf 2005). Bland annat har sökorden varit "elderly", "caregivers", "relatives", "home care", "cooperation", "next of kin" "anhöriga" och "hemtjänst". Sökningarna gav många träffar och har därför sållats efter relevans och årtal.

Sökningar har även gjorts på fulltextdatabaser och faktadatabaser som "Lagrummet", "Statistiska centralbyrån SCB" och "Socialstyrelsen". Där med sökord som "hemtjänst", "anhöriga", "insatser" med flera.

Den största delen av litteraturen har dock erhållits genom så kallad referenssökning och kedjesökning, som alltså betyder att man studerar erkända författares referenslistor och där hittar nya referenser som sedan kan bidra till att man även i deras referenslista hittar nya referenser (Löf 2005).

6.5 Metod för datainsamling

Den metod som valdes för att samla in det empiriska materialet var *intervjuer*. Vi gjorde tre intervjuer, varav två var gruppintervjuer och en var en enskild intervju. Totalt deltog fem personer. I de två gruppintervjuerna deltog alltså två personer i varje.

Två av intervjuerna utfördes i hemtjänstpersonalens samlingslokaler, och var drygt 30 minuter respektive 55 minuter långa. Intervjuerna spelades in på mp3 spelare. Under intervjun ställde en av oss frågorna och den andra antecknade. Detta för att vi var osäkra på inspelningstekniken och ville säkerställa att intervjuerna fanns bevarade, i händelse av att tekniken skulle fela. Detta gjorde det också möjligt för oss att gå tillbaka i anteckningarna för att följa upp vissa frågor mot slutet av intervjuerna. Samma person ställde frågorna respektive antecknade vid båda tillfällena för att få intervjutillfällena så lika varandra som möjligt, exempelvis med avseende på hur frågorna ställdes.

Den tredje intervjun utfördes per telefon och tog cirka 90 minuter. Anledningen till att intervjun gjordes per telefon var svårigheten att få tag på informanter, som gjorde att vi till slut fick kontakta personer i vårt egna nätverk. Samma intervjuguide användes till denna intervju, och noggranna anteckningar gjordes av intervjuaren under samtalet, därav den långa intervjutiden. Intervjuaren var här noga med att få med ordagranna citat, vilket blev möjligt genom att denna bad informanten att pausa och repetera ofta.

Inför våra intervjuer har vi förberett oss genom att läsa så mycket som möjligt om ämnet för att få en bra sakkunskap, vilket enligt Kvale (1997) är nödvändigt för att få till en bra intervju. Varje intervju inleddes med en muntlig redogörelse för studiens syfte och bakgrund och eventuella frågor kring detta som deltagarna hade, samt att deltagarna skrev under ett samtyckesbrev (se bilaga 3). De första frågorna som sedan ställdes rörde enklare bakgrundsuppgifter hos deltagarna. Allt detta gjordes utifrån kunskapen om hur viktiga de första minuterna av intervjun är för att skapa en bra stämning och atmosfär och få till ett bra samtal (Kvale 1997). Formen för våra intervjuer var *halvstrukturerade*. Med detta menas att man utgår från en intervjuguide (se nedan samt bilaga 4) som innehåller specifika teman, utformade utifrån undersökningens syfte, och ställer frågor utifrån dessa, men att man även följer upp vissa svar med spontana frågor (Kvale 1997). Varje intervju avrundades med en öppen fråga om deltagarnas övriga synpunkter, vilket öppnade upp för övriga tankar som dykt upp under intervjuns gång, men som inte fått plats inom ramen för de frågor som vi ställt.

6.6 Intervjuguide

En intervjuguide kan vara mer eller mindre strukturerad, där en mer strukturerad guide ger mer strukturerade svar, och tvärtom (Kvale 1997). Vår intervjuguide utformades mot bakgrund av att vi ville göra halvstrukturerade intervjuer, för att både vara säkra på att få svar på alla de frågor vi ansåg relevanta för att uppnå syftet, och samtidigt fånga en viss spontanitet. Intervjuguiden utformades således i form av en rad övergripande teman med tillhörande förslag till frågor (se bilaga 4). Under intervjuerna användes den framför allt som en checklista, eller med Widerbergs (2002 s.68) ord, en "hjälpreda" för att hålla oss till ämnet och för att informanterna skulle få samma frågor. Detta innebär att intervjuguiden i vissa fall frångicks, det vill säga frågorna i de olika intervjuerna ställdes i vissa fall i olika ordning och på olika sätt, men utifrån samma övergripande teman.

Vid utformningen av intervjuguiden eftersträvades både *tematiska* och *dynamiska* bedömningar av frågorna, med vilket vi, i enlighet Kvale (1997), menar betyder att man bedömer dels huruvida frågorna är relevanta för uppsatsämnet, dels huruvida de bidrar till ett bra samspel mellan intervjuare och informant, till exempel ska frågorna vara lätta att svara på och akademisk jargong bör undvikas. Även Widerberg (2002) framhåller vikten av att man utformar intervjuguiden så att den verkligen fångar det man vill analysera. När det gäller huruvida våra frågors relevans för uppsatsämnet bör här sägas att vi vid författandet av intervjuguiden fortfarande var något osäkra på vad som skulle komma att bli uppsatsens huvudfokus, varför guiden utformades utifrån ett flertal teman med tillhörande frågor, av vilka ett fåtal sedan valts ut för att utgöra fokus i uppsatsen. Trots detta menar vi att det inte på något sätt var onödigt att även fråga kring andra, tangerande teman, eftersom informanterna gav uttryck för sina föreställningar kring anhöriga även under andra teman än just temat "föreställningar".

6.7 Urval och Rekrytering

I det första steget i rekryteringen av informanter skickades en förfrågan med om att få göra intervjuer ut till samtliga 21 verksamhetschefer inom äldreomsorgen i Göteborg. Detta per email (se bilaga 1) och med bifogat missiv (se bilaga 2). I detta email ombads verksamhetscheferna att ta kontakt med enhetschefer inom hemtjänsten, som i sin tur kunde vara behjälpliga i rekryteringsprocessen. Av dessa 21 verksamhetschefer återkom endast en person med ett positivt svar. Av de övriga har några svarat att de av olika anledningar tyvärr inte kunnat hjälpa oss, och några har svarat att de vidarebefordrat brevet till enhetscheferna (som dock inte tagit kontakt med oss efter detta). De flesta har dock inte svarat alls. Resultatet av detta har blivit att endast två informanter kunnat rekryteras genom detta tillvägagångssätt.

När detta faktum stod klart för oss hade redan en hel del av tiden vi haft till förfogande för att skriva uppsatsen, gått till spillo. Av denna anledning började vi söka informanter i vårt egna nätverk. Detta gick till så att vår förfrågan med bifogat missiv skickades ut till personer vi visste arbetat eller arbetade inom hemtjänsten för vidarebefordran till arbetskollaboratorer (eller före detta arbetskollaboratorer). Detta tillvägagångssätt resulterade i ytterligare en informant.

Ett tredje tillvägagångssätt blev att leta upp telefonnummer på Göteborgs stads hemsida och ringa direkt till hemtjänstgrupperna med en förfrågan, vilket avslutningsvis resulterade i ytterligare två informanter.

Vid urvalet av intervjupersoner var tanken från början att göra ett mer strategiskt urval av informanter, till exempel utifrån vilken stadsdel i Göteborg man jobbade inom, än vad som i praktiken skett. När det gäller kriterierna för urvalet har således dessa i slutänden inte ställts högre

än att det skulle röra sig om personer som alla arbetar inom hemtjänsten och var villiga att ställa upp på en intervju (enskilt eller i grupp). Vi menar dock att detta urvalsförfarande inte nödvändigtvis har kommit att påverka vår undersökning i någon större utsträckning. När det gäller detta har vi tagit fasta på det Svenning (2003) skriver, nämligen att vid kvalitativa och exemplifierande studier behöver inte urvalen vara slumpmässiga, som vid kvantitativa urval, utan kan istället vara mer selektiva och gjorda utifrån undersökningsobjektens kvaliteter. Vi kommer dock av denna anledning inte heller att försöka göra några analyser av eventuella skillnader mellan informanterna utifrån vilken stadsdel eller stad de arbetar i.

6.8 Transkribering

Transkriberingen av materialet genomfördes i två steg. Ett första steg var att lyssna av ljudfilerna och skriva ner vad som sas ordagrant i talspråksform. Detta gjordes tillsammans för att minska risken av missförstånd av det som sas och därmed öka tillförlitligheten. I nästa steg gjordes de utvalda citaten om till skriftspråk, exempelvis har alla "å" gjorts om till "och". Vi har lagt in tecken för pauser, dröjande svar och bortklippta delar av en mening. Paus skrivs som (...), dröjande svar skrivs som tre punkter och där endast delar av en mening redovisas har vi markerat detta med ///. Då ett för citatet viktigt ord utelämnats av informanten har vi skrivit detta inom parentes. I detta steg avidentifierades även vissa uttalanden. Vi kommer inte att redovisa vem som sagt vad i de citat som valts ut till resultat och analys, då vi gjort bedömningen att detta inte är av relevans för studiens syfte.

6.9 Analysmetod

Innan vi går in på vilken analysmetod som använts tycker vi i likhet med Widerberg (2002) att det är viktigt att framhålla att tolkning och analys är något som pågår fortlöpande under hela uppsatsprocessen. Redan innan man ens gjort sina intervjuer har någon slags tolkning gjorts av uppsatsämnet (Widerberg 2002). Vi har till exempel i allra högsta grad styrt vad som kommit fram under intervjuerna genom de frågor vi valt att ställa. Med detta sagt kan vi gå in på den delen analysen som man vanligtvis syftar på när man pratar om analysmetod.

När man analyserar ett material kan man göra det genom en deduktiv, induktiv eller abduktiv ansats. Då man arbetar och styrs av teorin har man en deduktiv ansats medan om man utgår från empirin utan någon förförståelse så har man en induktiv ansats. Abduktiv ansats är att man tittar på både teori och empiri (Larsson 2008).

Vår ansats är abduktiv vilket innebär att vi dels har hämtat teman till analysen ur vårt empiriska material och dels har materialet filterats genom vår teoretiska referensram vilket gett oss ytterligare teman. Vår sortering och analys metod är tematisk, vilket också är ett traditionell och vanligt tillvägagångssätt inom kvalitativ forskning (Widerberg 2002). Med detta tillvägagångssätt har vi fått fram analyssysteman baserade både på vad som sagts och inte sagts i intervjuerna. Vi har valt att göra på detta sätt på grund av att det är viktigt att utgå från vad som sagts under intervjuerna, men det är även viktigt att lyfta fram vad som inte sägs, där har det teoretiska perspektivet varit till stor hjälp (Widerberg 2002).

Genom denna ansats har vi fått fram ett antal centrala teman under vilka vi sedan sorterat in allt viktigt som intervjupersonerna sagt och inte sagt, kopplat till dessa teman. På så sätt har vi fått fram de citat och uttryck som finns med i resultat delen. Rent praktisk gick det till så att vi skrev ut det transkriberade materialet (för tillvägagångssätt, se ovan) och gick sedan igenom det ett flertal

gångar. De citat och uttryck vi ville använda markerades med pennor i olika färger. Samtliga markerade citat skrevs sedan in i uppsats dokumentet, under de olika temana, för att sedan bearbetas och sållas ut utifrån relevans. I presentationen har resultat och analys skiljts åt. Analysen har gjorts ibland utifrån tidigare studier och ibland utifrån teori.

6.10 Forskningsetiska överväganden

Etiska överväganden är något man som forskare måste göra från studiens start och ända fram till dess slut (Kvale 1997). Detta är något vi har haft i åtanke under hela processens gång, då vi har diskuterat och problematiserat de val vi gjort. Under studiens gång har vi tagit hänsyn till det humanistisk/samhällsvetenskapliga forskningsetiska rådets fyra etiska principer (www.vr.se). Nedan kommer vi att presentera dessa fyra principers betydelse utifrån vår undersökning, och vilka överväganden vi gjort kring dem.

Informationskravet syftar till att informera informanterna om studien samt vilka villkor som gäller för deltagandet. Detta togs till hänsyn genom att vi först skickade ut ett missiv (Se bilaga 2), med studiens syfte, bakgrund, etiska riktlinjer och så vidare, till personerna som skulle delta i studien. Den uppmärksamma läsaren kommer att lägga märke till att studiens syfte har kommit att ändras något sedan detta missiv författades. Detta var dock en eventualitet vi tydligt informerat om vid de olika intervjutillfällena. Vidare var vi i intervjuens start noga med att berätta att det var frivilligt att ställa upp och att de kunde avbryta när som helst. Tyvärr har det, som ett resultat av svårigheterna att hitta informanter, och därpå följande mer alternativa tillvägagångssätt vid rekryteringen, dock blivit så att de två sista informanterna inte tagit del av detta missiv. När det gäller dessa två lades därför mer tid vid intervjuens början på att informera om studien.

Samtyckeskravet syftar till att man som forskare skall ha informanternas samtycke till deltagande i studien, och att dessa vet att de har rätt att avbryta deltagandet när som helst. Detta krav har vi försökt tillgodose genom att i början av intervjun ge informanterna tid att läsa och skriva under ett samtyckesbrev (se bilaga 3). Innehållet i detta brev förmedlades även muntligen till samtliga informanter. I detta brev hade dessutom syftet ändrats något sedan författande av missivet, varför detta stämmer bättre överens med studiens slutgiltiga syfte och frågeställningar.

Konfidentialitetskravet handlar om att privata data som forskaren får tillgång till i och med undersökningen behandlas konfidentiellt samt att en utomstående inte kan identifiera informanten i presentationen av materialet. Under intervjuerna har vi meddelat informanterna att de kommer få vara anonyma, men att det finns en chans att de i längre textutdrag kommer att känna igen sig själva. Därav har vi givit informanterna chans att få läsa igenom samtliga citat som redovisas i resultatdelen. Vi har i transkriberingen tagit bort personernas namn och inte heller skrivit vilken stadsdel de arbetar inom. Ingen annan har heller haft tillgång till materialet mer än vi. Ljudupptagningarna kommer att raderas när uppsatsen är examinerad.

Nyttjandekravet, syftar till att det insamlade materialet enbart får användas för forskningsändamål. I detta fall kommer uppgifterna endast att användas i denna studie och inte i något annat syfte än det som formulerats.

6.11 Metoddiskussion

Från början var vår tanke att använda oss av *fokusgrupper* som datainsamlingsmetod. Fokusgruppen är en slags gruppdiskussion i vilken deltagarna diskuterar kring ett bestämt ämne. Tanken är att deltagarna i interaktionen med varandra delar med sig av, och resonerar kring, sina

reflektioner och åsikter om ämnet. Denna metod används när undersökaren är intresserad av att studera de *kulturellt* förankrade föreställningarna snarare än de *individuella*, då dessa kan framträda tydligare i en gruppdiskussion än vid till exempel enskilda intervjuer (Billinger, 2008).

På grund av stora svårigheter att hitta informanter som var villiga/hade möjlighet att delta i fokusgrupper har vi dock fått tänka om och istället göra enskilda intervjuer i några fall, och gruppintervjuer med två personer i varje i andra. Detta beroende på vad som var möjligt utifrån informanternas villkor. Detta gör att vi tyvärr gått miste om många av de fördelar som en fokusgruppsintervju hade gett oss, i form av till exempel mer diskussion, mer av gruppens gemensamma föreställningar. Dock menar vi att vi trots detta lyckats få rikligt med material från de intervjuer vi gjort, från gruppintervjuerna såväl som från de enskilda. Detta tror vi att vi fått tack vare att de få personer som ville ställa upp på intervju var sådana som var intresserade av ämnet och hade mycket åsikter kring det. Eftersom många vi varit i kontakt med kände sig osäkra inför att delta i fokusgrupp tror vi till och med att det i vissa fall var en fördel att göra enskilda intervjuer, då många informanter uppenbarligen känner sig bekvämare med detta, vilket vi menar är en förutsättning för att man ska våga ge uttryck för sina tankar och åsikter.

Antalet personer som deltog i intervjuerna skiljde sig alltså vid de olika tillfällena. Detta har inneburit att det insamlade materialet skiljer sig lite åt vid de två gruppintervjuerna jämfört med den enskilda. Gruppintervjuerna har gett ett material där intervjupersoner för en dialog och diskuterar, vilket innebär att de fyller i och utvecklar varandras resonemang på ett sätt som den enskilda informanten inte kunnat göra. Att informanterna ibland fyllde i varandras resonemang gjorde att vi vid analysen i vissa fall hade svårt att tolka vilken av våra frågor de egentligen diskuterade, varför en viss risk för missförstånd kan sägas ha förelegat. En nackdel med gruppintervjuer är att de enskilda personerna inte alltid kommer lika mycket till tals som vid enskilda intervjuer. Dock har vi försökt att fördela ordet lika mellan deltagarna. Den enskilda intervjun gjordes dessutom per telefon vilket ökar risken för missförstånd då man går miste om kroppsspråk och ansiktsuttryck. Detta har vi försökt att undvika genom att ställa förtydligande frågor.

Vi vill även lyfta fram att det utifrån ett postmodernt synsätt är viktigt att förstå att intervjuerna är konstruerade samtal, en dialog i en relation mellan forskare och informant i en viss kontext (Kvale 1997). Vi har genom våra teman och frågor påverkat informanterna och fått dem att prata om saker som de annars kanske aldrig skulle ta upp till diskussion. En intervju är dessutom för de flesta en ovan situation, vilket även det kan tänkas påverka hur och vad man pratar om. För att ge ett exempel la vi som intervjuare märke till att informanterna tenderade att till en början svara på ett, som vi uppfattade det, ganska distanserat sätt, utifrån vad man förväntades säga snarare än vad man faktiskt tyckte. Detta var dock något som lättade under samtals gång.

Ett begrepp som användes under intervjuerna var klass, detta visade sig dock vara ett begrepp som behövdes definieras ytterligare för informanternas skull. På grund av detta kom klass att förtydligas med yrke och/eller utbildning. Detta har påverkat hur informanterna diskuterar kring detta. Därav har vi varit försiktiga med att analysera hur informanterna verkar se på begreppet. Detta är något vi återkommer till i slutdiskussionen.

Vi är medvetna om att antalet intervjuer vi gjort är mycket begränsat. Vi hade från början ambitionen att göra fler än så, men har på grund av svårigheterna att hitta informanter, i kombination med ett begränsat tidsutrymme för uppsatsskrivandet, fått nöja oss med detta material. När man gör kvalitativa undersökningar är dock inte antalet intervjuer alltid avgörande, utan än viktigare är materialets kvalitet (Kvale 1997). Vi har utifrån detta gjort bedömningen att vårt insamlade material ändå håller sådan kvalitet och är av sådan omfattning att syftet med uppsatsen trots allt kan uppnås med hjälp av det, samt vår teoretiska referensram och tidigare studier.

6.12 Validitet, Reliabilitet och Generaliserbarhet

Med ett postmodernt synsätt, samt socialkonstruktivistiskt, blir det till viss del problematiskt med begreppen validitet, reliabilitet och generaliserbarhet eftersom dessa begrepp traditionellt sett har inneburit en strävan efter det objektiva ”sanningsvärdet” i resultaten (Kvale 1997). Detta blir problematiskt på grund av att det postmoderna synsättet, som beskrivits, ser på verkligheten som socialt konstruerad, och att det är inte finns en objektiv ”sanning”, eftersom denna ”sanning” enbart speglar en viss grupps syn på världen vid en viss historisk tidpunkt, det vill säga alternativa tolkningar kan alltid göras. Kvale (1997) menar att man dock inte bara kan avfärda dessa begrepp, utan att man även med en postmodern utgångspunkt måste ta dessa begrepp i beaktning, dock med en annan förståelse av dem.

Reliabilitet brukar beskrivas som tillförlitlighet i studiens resultat, om samma undersökning genomförs med samma metoder av en annan forskare så ska i princip resultaten bli desamma som i första undersökningen (Svenning 2003). Detta säger sig dock själv att dessa krav inte kan ställas på en kvalitativ studie och än mindre när man som vi har en postmodern och social konstruktivistisk utgångspunkt. I dessa sammanhang handlar reliabilitet snarare om att man förstår och är medveten om att resultaten är producerade och tolkade i ett visst sammanhang och inte är oberoende av oss som forskare. Det man dock kan göra för att höja studiens reliabilitet är att vara tydlig med vad man gjort i studiens alla delar, och inte minst i analysdelen. Vi har till exempel i analysen en tydlig uppdelning av citaten och vilka våra egna tolkningar av dessa är.

Validitet brukar beskrivas som undersökningens förmåga att mäta det man avser att mäta, eller med en kvalitativ studie som utgångspunkt, att man lyckas ”fånga in” det man ville ”fånga in” (Larsson 2005 s.116). Kvale (1997) beskriver dock detta med ett postmodernt synsätt i bakgrunden om att det handlar om forskarens hantverksskicklighet genom att man kontrollerar, ifrågasätter och teoretiserar sina resultat samt att ge läsare en insyn i forskningsprocessen. Detta är något vi tagit fasta på genom att vi försökt att ge så detaljerade beskrivningar som möjligt av forskningsprocessen. Vi har här haft hjälp av att vi är två författare som kunnat bolla idéer och tankar mellan varandra. Vi har även eftersträvat att koppla våra resultat till teori och tidigare forskning.

Generaliserbarhet, avslutningsvis, handlar om huruvida studiens resultat och slutsatser går att generalisera till att gälla även utanför studiens ramar. Vid kvalitativa studier som denna är dock syftet eller målsättningen inte att kunna generalisera utan att med sina resultat *exemplifiera* (Svenning 2003). Detta då vi har ett synsätt på människor och situationer som unika och omöjliga att generalisera. Viss generaliserbarhet kan dock uppnås genom att man jämför sina egna resultat med teori och tidigare forskning (Kvale 1997).

6.13 De intervjuade

Våra informanter är mellan 24 och 43 år. Av dessa är en person man, och övriga kvinnor. Alla personer uppger sig vara etniskt svenska. Samtliga har en fast anställning inom hemtjänsten. Alla utom en har undersköterskeutbildning. Fyra personer arbetar inom hemtjänsten i två olika stadsdelar i Göteborg, och en person inom ett hemtjänstområde i Stockholm. Tiden inom yrket varierar från 3 månader och upp till 18 år. Däremellan finns de som arbetat 3, 8 respektive 6 år inom hemtjänsten. Ingen av informanterna uppger sig ha egen erfarenhet av att vara anhörig till en äldre person med hjälp från hemtjänst.

7. RESULTAT OCH ANALYS

Nedan kommer resultat och analys för samtliga av uppsatsens frågeställningar att presenteras. Inledningsvis presenteras de mer *övergripande resultaten* kring hemtjänstpersonalens föreställningar om anhöriga till äldre hjälpbehövande, vilka sedan analyseras ur ett socialkonstruktivistiskt perspektiv. Detta följs av en mer *detaljerad* redovisning av dessa resultat, utifrån en indelning av informanternas uttalanden i kategorierna *"De engagerade"* och *"De icke-engagerade"*. Vår tanke med denna inledning är givetvis inte att de olika kategorierna ska ses som representativa för enskilda personer, då verklighetens människor sällan är så pass enkla att kategorisera. Istället ska kategorierna ses som en sammanställning av några centrala teman i personalens berättelser. Dessutom bör framhållas att orden "engagerade" respektive "icke-engagerade" är våra, vilka också använts i intervjuguiden. Vad som i övrigt presenteras utifrån dessa kategorier är dock informanternas egna ord och beskrivningar. Denna presentation åtföljs av en gemensam analys utifrån tidigare studier. Därefter presenteras resultat och, separat från detta, analys för vår andra frågeställning, indelat efter föreställningar kring *kön, klass och etnicitet*.

7.1 Hemtjänstpersonalens föreställningar om anhöriga till äldre hjälpbehövande

7.1.1 Övergripande resultat

Helhetsintrycket av intervjuerna är att informanterna inte gärna beskriver sina föreställningar kring de anhöriga. Detta motiverar man med att anhöriga inte kan ses som en grupp, då det handlar om så olika typer av människor. Vi exemplifierar med ett svar, som vi menar är representativt för samtliga informanternas inställning:

"Där finns ju så många olika anhöriga, olika typer av människor. Många ringer ju bara för att ge beröm och med tankar, och andra ringer bara när det är problem och inget annat. Så att...det är helt olika."

Personalen menade också att de försöker undvika att lägga värderingar i hur de anhöriga är, eller att ha förväntningar på hur de ska vara, eftersom det inte hör till deras yrkesroll att göra det.

"Jag måste säga att för det första så kan vi aldrig lägga värderingar i varför den anhöriga inte vill, vi kan inte ens kräva det, att de ska göra något, för de betalar för sin hjälp, och har de på bistånd att vi ska göra det ena eller de andra spelar det ingen roll vad jag egentligen tycker och tänker där inne, det är ju inget jag uttalar mig om."

Trots dessa uttalanden tycker vi oss ha kunnat urskilja vissa föreställningar kring anhöriga som framträder i personalens berättelser, vilka kommer att presenteras nedan, baserat på vilken grad av engagemang personalen upplever att de har. Vid ett tillfälle, under en intervju med två deltagare, utspelar sig följande dialog:

"Det är väl kanske också våra tankar kring ... tänker att man kanske gör det lite omedvetet ibland"

också.. att det kan vara ganska lätt att tänka ibland att "åh...nu lägger han sig i för mycket här"..."

Den andra informanten är dock inte riktigt beredd att hålla med, och fyller i:

" Mmm ... Då tror jag också ... men då tror inte jag att man har förstått yrkesrollen man får när man går in i ett vårdyrke."

Som vi ser i citatet ovan börjar en av informanterna fundera kring om vissa föreställningar är omedvetna, till exempel kan man tänka ibland att den anhöriga "lägger sig i för mycket". Den andra informanten fyller då snabbt i att detta är ett tecken på att man inte förstått sin yrkesroll, vilket underförstått kan tolkas som att denna informant ser det som oprofessionellt att ha omedvetna föreställningar eller värderingar.

7.1.2 Analys av de övergripande resultaten

Sammanfattningsvis verkar det som att informanterna inte gärna beskriver anhöriga utifrån sin egen synvinkel. Detta dels på grund av att det i deras ögon finns många olika typer av anhöriga, dels anses det inte professionellt att uttala sig om detta.

Att man inte vill lägga värderingar i hur de anhöriga är eller beter sig uppfattar vi å ena sidan som något positivt; precis som en av informanterna uttrycker det är detta något som ligger utanför deras yrkesroll. Å andra sidan, om vi kopplar detta till det socialkonstruktivistiska synsättet, är detta dock något som sker omedvetet och oundvikligen. Om man utgår från det socialkonstruktivistiska perspektivet tänker man sig att samhället består av institutioner som kontrollerar det mänskliga handlandet. Detta genom att man tillsammans i sociala interaktioner skapar ömsesidiga typifieringar och därmed gemensamma förståelser av hur något "är", vilket Berger och Luckmann (1987) kallar institutionalisering. Om man tror på detta så tror man också att generaliseringar och vanemässiga handlingar, eller föreställningar, är oundvikliga i sociala sammanhang (Berger och Luckmann 1987; Burr 2003). Enligt Burr (2003) skapas genom typifieringar och föreställningar olika handlingar, till exempel bemöter man människor olika

Utifrån detta menar vi att ett rimligt antagande är att det även inom en hemtjänstgrupp skapas föreställningar om anhöriga som bygger på kunskapen de fått om dessa i det vardagliga sociala samspelet med dessa. Att en av våra informanter uttrycker sig som "*spelar det ingen roll vad jag egentligen tycker och tänker där inne, det är ju inget jag uttalar mig om.*" är intressant då det enligt vår tolkning är ett uttryck för att informanten ändå har åsikter kring de anhöriga. Även uttalandet; "*tänker att man kanske gör det lite omedvetet ibland också.. att det kan vara ganska lätt att tänka ibland att "åh...nu lägger han sig i för mycket här"*" är intressant i sammanhanget. Vad vi finner intressant med detta citat är hur informanten verkar resonera kring om det ändå kan vara så att man kanske har omedvetna föreställningar om anhöriga. Detta står i linje med hur även vi uppfattat resultaten, vilket för oss över på redovisningen av dessa, med början i "De engagerade".

7.2 "De engagerade"

7.2.1 Resultat

Den föreställning av de "engagerade anhöriga" som förmedlats genom intervjuerna framträder, vid en sammanställning, som en anhörig som framför allt *kommunicerar* med personalen, men även som; förstår och erkänner deras arbete, gör det "lilla extra" för den äldre och som följer med den äldre till läkare och liknande. Men de engagerade anhöriga kan även framträda anhöriga som engagerar sig på ett, i personalens ögon, överdrivet sätt; som "skäller", "kör över" eller "krigar" mot personalen.

Vikten av att de anhöriga *kommunicerar* beskriver en av informanterna som:

"Det tycker jag är A och O, när man kan prata med varandra"

Här ger informanten på ett tydligt sätt uttryck för hur viktig kommunikationen mellan personal och anhöriga är. En annan informant uttrycker det som:

"vi har ju en som skriver lappar över allt i hemmet om vad som ska göras och inte göras och kollar vad som är gjort och inte gjort. Ringer då och då och kollar läget, att det går bra ... är fruktansvärt engagerad. Men då vet man ju också att man kan ringa så fort det är något och att de är tacksamma för det."

Informanten säger här att när den anhöriga själv kommunicerar hemtjänsten, i detta fall både genom lappar i hemmet och genom telefonsamtal, så är det också lättare för personalen att kommunicera med den anhöriga. Vikten av att man kommunicerar är något som är återkommande i samtliga intervjuer, vilket kommer att framgå av fler citat än detta.

Föreställningen av en engagerad anhörig innefattar även att den anhöriga försöker att *förstå* hemtjänstpersonalens situation och arbetsvillkor. Detta är något som uttrycks av ett flertal av informanterna. Citaten nedan är två exempel på hur detta har uttryckts:

"De är inte införstådda med att vi jobbar enligt bistånd, och inte enligt vad som behövs göras i hemmet, så ... utan vi går ju efter det som står att de har hjälp med. Behöver de hjälp med något så ska det finnas i biståndet. Det vet man ju inte om man inte jobbar inom det här, såklart. Då tror man ju kanske att hemtjänst betyder att man gör allt som behövs, kan jag tänka mig."

"Om vi säger på en måttlig nivå... Då tycker jag det (engagemang) framför allt innebär att man har bra kontakt med hemtjänsten, att man lyssnar och försöker förstå. ///"

I citaten ovan säger informanterna att de anhöriga inte alltid förstår hur hemtjänsten fungerar. I det första citatet exemplifieras detta med att man inom hemtjänsten arbetar efter ett biståndsbeslut, och inte egentligen efter vad som behöver göras i den äldres hem, som de anhöriga kanske ibland tror. I

det andra citatet säger informanten att det man uppskattar hos en engagerad anhörig är att denna lyssnar för att kunna förstå hur hemtjänsten fungerar och vad de gör.

Att man förstår hemtjänsten innefattar även att man även *erkänner* deras kunskap och uppskattar deras arbete:

”Jag blir så glad när anhöriga visar uppskattning för det man gjort. När de ser att man gjort extra. Det är tyvärr inte så många som förstår det.”

Informanterna har också tankar kring den vad den engagerade anhöriga gör för den äldre. Detta handlar till stor del om att *”göra det lilla extra”*. I vår studie uttrycker inte någon av informanterna att man önskar få hjälp av anhöriga med det praktiska omvårdnadsarbetet, snarare tvärtom:

”...är det själva omvårdnadsbiten så vill vi inte att de ska hjälpa oss, att de gör det själv är okej, men säg att det är en dubbelgång, då får inte den anhörige lov att gå in som vårdpersonal, med tanke på att vi är försäkrade, skulle någonting hända så täcker inte försäkringen sådana tillfällen.”

Det handlar snarare om den sociala biten; att gå ut med äldre, att hälsa på med mera. I princip sådant som personalen själva inte hinner med eller har möjlighet att göra, och som man kanske normalt gör, familjemedlemmar emellan:

”Om de anhöriga till exempel bor nära önskar man, ///, att de anhöriga i högre utsträckning hälsar på de gamla, går ut med dem och gör ”lite extra”.”

”... det är fint när anhöriga kan göra de där små sakerna som betyder så mycket för den gamla. Rulla håret, storstäda, packa när de ska bort. Sådant som man själv inte hinner med.”

En annan synpunkt som framförs av personalen om vad en engagerad anhörig gör, som är både genomgående och återkommande, är att en engagerad anhörig hjälper till vid sjukhus- och läkarbesök:

”Men det är först och främst det här med ledsagning, till exempel vid sjukhusbesök”

”Det enda som är viktigt är när de åker till sjukhus för då kan vi ju inte åka med. Att man då önskar att anhöriga ställer upp. ///”

Då detta med sjukhus- och läkarbesök är något som samtliga informanter tagit upp på frågan vad en engagerad anhörig gör tolkar vi det som att detta är något som de tycker är viktigt och önskvärt att anhöriga ställer upp med.

Det informanterna dock uppger som grunden för ett bra samarbete är, återigen, att man kan

kommunicera med varandra. Om detta fungerar kan personalen dels lättare acceptera att de anhöriga inte vill/kan engagera sig i omsorgen om den äldre, dels öppnar det upp för ett samarbete där man kan hjälpa varandra, eller ”ge och ta”, som någon av informanterna uttrycker det. Dessa två citat är exempel på detta:

”Ett exempel är om den gamla behöver åka till läkaren. Då följer en engagerad anhörig med, och kommunicerar med oss efteråt. Eller, om vi istället följer med, att de i alla fall ringer oss efteråt och frågar hur det gick, vad som sas.”

”Om man får indikationer på att den anhöriga har för mycket i sitt liv, att de inte orkar kan man förstå det. Men då är det ju viktigt att de kommunicerar detta till oss.”

Det finns dock fall av anhöriga som är engagerade, men på ett i personalens ögon, överdrivet sätt. I vårt material framkommer att personalen ser att det finns en gräns för de anhörigas engagemang, eller i alla fall vad man kan kräva av dem:

”Jag tycker inte att anhöriga behöver ge upp sitt liv, men att de tar med de ut och sådant. Att de hör av sig.”

”Ja, det (en engagerad anhörig) har jag ett bra exempel på. En dotter som till och med slutat jobba för att ta hand om sin pappa. Men det är ju i och för sig extremt engagerat. Det är inte måttligt.”

Informanten ger här uttryck för att det finns en gräns för de anhörigas engagemang, de anhöriga ska inte behöva ge upp sitt liv, till exempel sluta arbeta, för den äldres skull. Detta tolkar vi inte som att informanten på något sätt misstyycker till att anhöriga väljer att göra detta, utan som att det finns en gräns för vad det omgivande samhället kan kräva av de anhöriga.

Informanterna berättar också om andra exempel på anhöriga som engagerar sig på ett ”överdrivet” sätt:

”Det finns en här som vi hjälper då, kommer hans mamma dit då går personalen därifrån. Han blir superstressad och hon skäller på allt och alla – det är ingen som är vatten värd där uppe. Då får vi gå därifrån och så får vi hjälpa honom då hon inte är där. ”

”Vissa anhöriga kör över både den gamla och oss i personalen. Jag skulle önska en tydligare kommunikation där, att de lyssnade mer på oss i personalen...”

”Sen finns det andra fall, som de, där kvinnan känner sån frustration över det så att hon istället krigar mot hemtjänsten.///”

Informanterna berättar här om anhöriga som är så pass involverade i omsorgen om den äldre att de inte låter personalen göra sitt jobb. I den ena fallet beskrivs detta som att den anhöriga skäller på alla i personalen, och att de upplever att den anhöriga inte tycker de är "vatten värda". Detta till den grad att de inte klarar av att göra sitt jobb. I det andra fallet uttrycks det som att en del anhöriga "kör över" personalen, och den gamla, istället för att lyssna på vad de har att säga. En tredje uttrycker det som att den anhöriga "krigar" mot hemtjänsten.

Att anhöriga betar sig på det sättet förklarar personalen i vissa fall med bitterhet, i andra med frustration:

"///.Men egentligen kan jag ju förstå det. När hon blev lite äldre och skulle gå i pension, då kanske hon tänkte att nu ska jag ut och resa och så blir mannen sjuk ... Då kanske hon lägger all den frustrationen och besvikelsen på att kriga med hemtjänsten"

"/// har du en människa som alltid är bitter och klagar då är det ju svårt att möta den personen och då blir ju arbetet mycket svårare också.///"

I det första citatet ovan resonerar informanten kring hur frustration över att livet på äldre dagar inte blev som man tänkt sig i vissa fall kan leda till att man "krigar" mot hemtjänsten, att den anhöriga tar ut sin ångest på personalen. I det andra citatet används ordet "bitter" för att beskriva en anhörig som ständigt klagar.

7.3 De icke-engagerade

7.3.1 Resultat

Den föreställning av de "icke-engagerade anhöriga" som förmedlats genom intervjuerna framträder, vid en sammanställning, som en anhörig som framför allt "lyser med sin frånvaro", men även som någon som; "lägger över" arbete på hemtjänsten, är ovillig att kommunicera med hemtjänsten och som inte sköter de uppgifter de tagit på sig. De icke-engagerade anhöriga tenderar enligt informanterna att kritisera hemtjänstens arbete.

Föreställningen av den icke-engagerade anhöriga som framträder i vårt material är alltså framför allt en anhörig som "lyser med sin frånvaro"; som personalen uppfattar varken hälsar på hos den äldre eller hör av sig till hemtjänstpersonalen, och som personalen uppfattar lämnat över hela ansvaret på hemtjänsten:

"En oengagerad..det är en som inte hör av sig till oss, knappt hälsar på den gamla. Som helt enkelt lyser med sin frånvaro".

"Den lämnar inte pengar när man ska handla. Handlar inte när man ska laga mat, när man får tjata om allt"

”Det finns ju vissa anhöriga som tänker att när de får hemhjälp så behöver de aldrig mer göra något. Att de känner att nu har vi lämnat av det, nu är allting ordnat. ”

Att man är oengagerad betyder, som vi uppfattat det, dock inte automatiskt att det skapar problem eller konflikter mellan personal och anhöriga.

De lägen när det kan skapa problem menar personalen framför allt är när anhöriga ”tagit på sig” att göra saker, till exempel att sköta inköp, men sedan inte gör det.

”Om de anhöriga till exempel säger att ”jag ska sköta handling”. Då förväntar jag mig givetvis att han ska sköta det. Men det är inte alltid det är så. Kan ju ta ekonomi och sådant som exempel - jag vet inte hur många samtal vi får ringa på en vecka och säga att ”det är ingen mat hemma här nu..” och så erbjuder vi att vi istället kan handla och vi kan sköta det här ... och så säger de att ”nej, men vi ska fixa det här nu”. Så är det kanske bra i en vecka sen är det likadant. ”

”///. Sedan så kan det vara så också många gånger att det finns de som säger att de ska ta mycket ansvar, att den äldre behöver något inköp och det fixar de ... men att de ändå inte har gjort det. De tar bort grejer från oss och säger att de själv ska göra det, och sen blir det inte gjort. Då är det deras egna föräldrar som blir drabbade av det ... vissa är väldigt engagerade och finns där alltid och ringer ... sedan vissa, de säger mycket men det blir mindre gjort. ”

Båda dessa informanter berättar om hur anhöriga i vissa fall tar på sig att sköta vissa sysslor, här ges inköp som exempel, med sedan inte gör det. Detta skapar problem båda för personalen och för den äldre. Båda informanterna ger uttryck för att detta inte är något ovanligt.

I vissa fall upplever personalen att anhöriga ”lämpar över” arbete på dem, till exempel när de anhöriga vill att personalen gör saker hos den äldre som går utöver vad de enligt biståndet ska göra:

”De tror och tycker ofta hemtjänsten ska göra mer än vad vi ska. Men det är de anhöriga som inte är engagerade själva. De lämpar gärna över på hemtjänsten. Till exempel att boka tider hos fotvården, läkare och sådant. Det kan de ringa och be oss om. ”

Informanten tar här upp att boka tider hos läkare eller frisör som exempel på uppgifter som egentligen går utöver biståndet, och som därför i vanliga fall ligger under de anhörigas ansvar. Informanten upplever att anhöriga dock i vissa fall inte tar detta ansvar och att de därmed ”lämpar över” detta på hemtjänsten.

När de oengagerade anhöriga beskrivs framkommer även att dessa i vissa fall, i motsats till de engagerade anhöriga, upplevs som att de inte erkänner personalens kunskap och uppskattar deras arbete:

”Om jag fick önska något skulle det vara att anhöriga i högre grad skulle erkänna hemtjänstpersonalens kunskap. Att vi har kunskap som de inte alltid har, till exempel den medicinska kunskapen.”

Informanten tar här upp den medicinska kunskapen som ett exempel på kunskap som de anhöriga ofta inte besitter, och som man därför kan tycka borde uppskattas att personalen har.

Som vi tolkat det, ger informanterna vidare uttryck för att det är just denna typ av anhörig, den icke-engagerade, som oftast kommer med kritik och synpunkter på personalens arbete. Detta förklarar personalen i många fall med att den anhöriga lider av dåligt samvete, som tas ut på personalen. En av informanterna uttrycker det som att:

”/// när det gäller dåligt samvete. De anhöriga som kan ringa och vara missnöjda ... det är faktiskt de anhöriga som sällan är här, och det kan jag faktiskt förknippa med att det är det dåliga samvetet som gärna läggs över på oss.”

Informanten får i det här fallet medhåll av den andra informanten i intervjun:

”Mm ... det tror jag också. De som är här ofta träffar ju oss och får en relation till oss .. är det någonting så kan vi ta det med dem. Men är det någon som bara kommer hit på påsk och jul ... då kanske föräldern blivit mycket sämre sen sist, och då får de dåligt samvete.”

I det andra citatet ovan lägger informant nummer två till att det dåliga samvetet hos de anhöriga kan härledas ur att man hälsar på den äldre så sällan att man inte kontinuerligt ser hur hon eller han blir allt sämre, utan istället blir tvungen att ta in en större förändring de få gånger man faktiskt hälsar på den äldre.

En annan informant uttrycker också denna uppfattning, att de anhöriga som ofta kritiserar eller klagar är de som själva inte är engagerade. Detta dock utan att förklara det med att den anhöriga har dåligt samvete, utan med att det kan handla om att man i dessa fall inte för en kontinuerlig dialog med varandra:

”Det är som att en del är ovilliga att ta kontakt med oss i hemtjänsten. Istället för att föra en kontinuerlig dialog väntar de för länge, och kommer sedan med bara klagomål. Det är där det brister många gånger”.

Informanterna har även andra tankar kring varför de anhöriga i vissa fall inte engagerar sig. En tydlig sådan är den som informanten nedan lyfter fram:

”Vissa vill nog bara inte ta till sig hur sjuk och dålig den gamla är. Man är egentligen engagerad, men orkar inte visa det.”

"I vissa fall vet vi mer om de gamla än den anhöriga. De gamla är faktiskt inte alltid samma personer som de en gång var. Det är inte alla anhöriga som förstår det. Förstår sjukdomen. Tyvärr. De vill gärna tro att de är friskare än de är."

Vad informanten alltså säger här tolkar vi som att vissa anhöriga har en orealistisk syn på den äldres hälsotillstånd, att man som anhörig antingen förnekar hur sjuk den äldre egentligen är eller inte har den kunskap som krävs för att förstå det.

7.4 Analys - "De engagerade" och "De icke-engagerade"

Den föreställning av de "engagerade anhöriga" som förmedlats genom intervjuerna är sammanfattningsvis enligt vår tolkning en anhörig som; *kommunicerar med personalen, förstår och erkänner deras arbete, gör det "lilla extra" för den äldre och som följer med den äldre till läkare och liknande*. Men de engagerade anhöriga kan även framträda anhöriga som engagerar sig på ett, i personalens ögon, överdrivet sätt; som "skäller", "kör över" eller "krigar" mot personalen. Den föreställning av de "icke-engagerade anhöriga" som enligt vår tolkning förmedlats, är en anhörig som: *"lyser med sin frånvaro", "lämpar över" arbete på hemtjänsten, är "ovilliga" att kommunicera och som inte sköter de uppgifter de tagit på sig*. De icke-engagerade anhöriga tenderar enligt informanterna att *kritisera* hemtjänstens arbete.

Det personalen i vår studie uttrycker som den viktigaste och mest uppskattade egenskapen hos de anhöriga är viljan att kommunicera med dem, och att försöka förstå deras arbete. Dessa resultat har kopplingar till vad vi sett att Bergh (1996) beskriver i sin studie som en bra relation mellan hemtjänstpersonal och anhöriga, vilket är en relation som bygger på ömsesidig respekt. Detta innefattar att båda uttrycker en vilja att hjälpas åt och en förståelse för den andras situation. En av våra informanter uttrycker till exempel att det är viktigt att de anhöriga *"/// har bra kontakt med hemtjänsten, lyssnar och försöker förstå"*. Enligt Bergh uppskattar personalen då anhöriga visar prov på att de är villiga att förstå och hjälpa till, eftersom det kan tolkas som en signal från honom eller henne att de hellre hjälper till att få något gjort än att kritisera personalen. Detta kan enligt Bergh (1996) förklaras med att relationen mellan personal och anhöriga därigenom får karaktären av en mer *jämlig* relation. Det våra informanter uppskattar kan alltså i en sammanfattande tolkning sägas vara en jämlig relation.

Kopplat till detta är den egenskap som engagerade anhöriga beskrivs ha, men oengagerade beskrivs sakna, nämligen den förståelse för personalens arbete och kunskaper som ger personalen en känsla av erkännande. Någon av våra informanter uttrycker det som att om man fick önska något skulle det vara att *"anhöriga i högre grad skulle känna hemtjänstpersonalens kunskap. Att vi har kunskap som de inte alltid har ///"*. Även detta kan tolkas som ett uttryck för att man eftersträvar en jämlig relation. Här kan även lyftas fram att detta är något som enligt M Sand (2007) också anhöriga beskrivit som viktigt för dem. De anhöriga har ofta en kunskap om den äldre som personalen saknar, mer personspecifik kunskap, vilket anhöriga ibland upplever förbises av personalen (Sand M 2007). Det verkar alltså som att erkännandet av varandras kunskaper är något som är viktigt för båda parter, inte bara personalen.

Informanterna beskriver också hur de engagerade anhöriga gör det "lilla extra" för den äldre samt att de följer med till läkare och liknande. Vid en jämförelse med vad Guberman m fl. (2006) kom fram till sin studie, som tog plats i Kanada, är våra resultat snarast de motsatta. I den studien kom man fram till att personalen såg de anhörigas uppgifter som i första hand instrumentala och praktiska, och de anhöriga själva som sina "assistenter", vilket av författarna tolkas som ett

föminskande av betydelsen av familjeband och nära relationer. I vår studie har personalen istället gett uttryck för att *"själva omvårdnadsbiten"* är något personalen vill sköta själv, medan det man ser som anhörigas uppgifter snarare handlar om den sociala biten; att gå ut med äldre, att hälsa på med mera. I princip sådant som personalen själva inte hinner med eller har möjlighet att göra, och som man kanske normalt gör, familjemedlemmar emellan. Detta kan dels tolkas mot bakgrund av den socialpolitiska kontext respektive studier är gjorda inom, dels som ett uttryck för att våra informanter vill försvara sitt yrkeskunnande och sin status. I den nämnda kanadensiska studien kunde författarna koppla samman personalens syn på de anhörigas uppgifter med deras bakomliggande syn på ansvaret för de äldre som i första hand familjens. I vår studie har man istället gett uttryck för en ansvarsfördelning som ligger i linje med den svenska socialpolitiken, där samhället bär huvudansvar för de äldre, och de anhörigas insatser istället ses som avhängiga nära relationer och familjeband.

Att personalen uttrycker att man inte vill ha hjälp av anhöriga med *"själva omvårdnadsbiten"* kan dock även tolkas i likhet med Bergh (1996), som att personalen försvarar sin status genom att uttrycka att de själva är mer lämpade att utföra uppgifter som rör den äldres medicinska och personliga omvårdnad, till exempel att ge medicin och att byta inkontinensskydd, eftersom det kräver ett vårdbiträdes kunskaper (om mediciner respektive hygien), men att de praktiska sysslorna som normalt ingår i ett hushåll ses som något de anhöriga likaväl kan göra (Bergh 1996).

M Sand (2007) framhåller att relationen mellan personal och anhöriga sällan är helt konfliktfri, vilket också är något som framträder i vårt material. Utifrån vårt material kan det till exempel handla om anhöriga som *"skäller"*, *"kör över"* och *"krigar"* mot personalen. Informanterna resonerar kring om detta kan ha att göra med att de anhöriga känner frustration eller bitterhet över sin livssituation, vilket vid en jämförelse med Nilssons studie (i M Sand 2007) av anhöriga till långvårdspatienter, kan uppfattas som insiktsfullt och förstående. I Nilssons studie framkom att anhöriga i vissa fall hanterar sin ångest och maktlöshet inför sjukdomen som drabbat den äldre genom att rikta denna mot personalen, och försöka kontrollera och övervaka personalens arbete. Kanske kan Berghs (1996) studie bidra med ytterligare nyansering av denna bild. Även i denna studie tolkas anhörigas behov av att kontrollera personalens arbete som en, i vissa fall, slags missriktad ångest över sin livssituation. Detta menar Bergh dock kan kopplas till att anhöriga, till skillnad från personalen, aldrig är helt *"lediga"* från arbetet med den äldre och att man som anhörig kan ha svårare att distansera sig i relationen till den äldre. Behovet av kontroll kan mot bakgrund av detta tolkas som att den anhöriga vill veta när och hur arbetet hos den äldre utförs, för att själv kunna slappna av och koppla bort sitt ansvar (Bergh 1996). Ytterligare en aspekt får vi om detta relateras till det M Sand skriver om att även anhöriga i vissa fall upplever att personal i hävdandet av sin yrkeskunskap inte lyssnar till den anhörigas kunskap om den äldre, vilket kan leda till att den anhöriga betar sig krävande och överbeskyddande. Anhöriga kan också uppleva att deras problem bagatelliseras eller förbises av personalen. Det kan handla om problem i form av rädsla och oro för den äldres tillstånd. Detta kan leda till en situation där parterna inte lyckas bygga upp en förtroendefull relation till varandra med följderna att den anhöriga känner sig orolig för hur den äldre tas om hand av personalen (M Sand 2007).

Bergh (1996) lyfter i analysen av sin studie fram hur personalen ibland upplever att anhöriga ser dem som *"tjänstefolk"* eller *"pigor"*, och på sig själva som en slags *"arbetsgivare"*. En förklaring till att personalen uppfattar det så menar Bergh ligger i att personalen gör skillnad på att hjälpa och *"ta order"* från den äldre, som inte klarar av att göra det som efterfrågas själv, och den anhörige som i regel är frisk och klarar sig själv. Skillnaden ligger i att hjälpen åt den äldre ses som en omsorgshandling, medan en *"order"* från en anhörig kan tolkas som ett uttryck för ett ojämnt

förhållande där personalen ger service till någon som därigenom får en högre status i förhållande till personalen. Att personalen ställer sig motvilliga till att utföra vad man anser vara anhörigas jobb kan mot bakgrund av detta alltså tolkas som ett försvar av sin status snarare än ett uttryck för till exempel lathet eller motvilja att hjälpa. Detta kan användas för att tolka vad hemtjänstpersonalen i denna studie menar när de säger att anhöriga "lämpar över" arbete på dem. Det kanske inte egentligen handlar om det där extra arbetet det innebär att till exempel boka tid hos läkare eller fotvård, utan om att personalen upplever sig hamna i en lägre position statusmässigt när anhöriga lämpar över uppgifter på dem som de egentligen hade kunnat göra själva, och att den anhöriga då uppfattas se sig själv som i position att säga åt personalen vad de ska göra och inte.

Att anhöriga "lämpar över" arbetet på hemtjänstpersonalen kan också tolkas i likhet med det resonemang Bergh (1996) för i sin studie om att man som personal och anhöriga har olika perspektiv på omsorgen om den äldre. Som anhörig ser man oftast inte på detta utifrån vad som är möjligt för personalen att utföra, utan utifrån vad man anser att den äldre är i behov av, vilket kan stå i kontrast med personalens arbetsvillkor och perspektiv. Detta är även en av våra informanter inne på och säger att de anhöriga "inte är införstådda med att vi jobbar enligt bistånd". Utifrån detta kan vi dra slutsatsen att det vore positivt med en tydligare kommunikation mellan de två parterna om vad som är möjligt för personalen att utföra.

Informanterna beskriver vid ett tillfälle varför de anhöriga i vissa fall inte engagerar sig, med att man som anhörig ibland inte "vill ta till sig hur sjuk och dålig den gamla är", att den anhöriga nog är engagerad egentligen, men inte orkar visa det. Detta känns igen och kan nyanseras mot M Sand (2007), som lyfter fram att anhöriga ibland ses som *förnekande* eller *orealistiska* av personalen, vilket av henne tolkas som en följd av att man utgår från två olika perspektiv, där personalen utgår från ett medicinskt, problemorienterat perspektiv medan de anhöriga ofta eftersträvar normalisering och att reducera det problematiska, vilket då kan uppfattas som förnekande eller orealistiskt av personalen (M Sand 2007).

Det verkar som att informanterna i vårt material gör en koppling mellan de icke-engagerade anhöriga och deras bristande närvaro till de anhörigas kritiska inställning till personalen. Även detta kan förstås med hjälp av Berghs (1996) studie. I denna framkommer också att personalens bilder av anhöriga som allt för passiva kan få konsekvenser för de anhörigas möjlighet till inflytande i omsorgen om den äldre. Detta förklarar Bergh med att en anhörig som distanserar sig från de omsorgssysslor som personalen uppfattar ligga under de anhörigas ansvar, riskerar att inte bli tagen på allvar i sin kritik. Personalen ser i vissa fall inte kritiken från dessa anhöriga som uttryck om omsorg om den äldre, vilket förväntas vara motivet hos de anhöriga som kommer med synpunkter, och därför tar man inte till sig den (Bergh 1996). Bergh menar att en bättre förutsättning för att personalen ska ta till sig synpunkter och kritik på ett bra sätt, är att man sett att den anhöriga själv är engagerad och villig att hjälpa till i omsorgen om den äldre. Detta tack vare personalen då inte uppfattar synpunkterna som en direkt kritik mot dem, utan som riktad uppåt i organisationen (Bergh 1996). Kan det mot bakgrund av detta vara så att de anhöriga som våra informanter uppfattar som oengagerade och kritiska, egentligen inte är mer kritiska än andra, men att personalen uppfattar deras kritik som obefogad och därför lyfter fram denna som ett större problem?

7.5 Hemtjänstpersonalens föreställningar om anhöriga utifrån kön

7.5.1 Resultat

Överlag tycker vi oss skönja en viss medvetenhet bland våra informanter om hur kön på olika sätt

är närvarande när vi talar om anhörigas insatser för de hjälpbehövande äldre. Medvetenheten handlar om att man sett skillnader mellan kvinnor och mäns insatser i den egna verksamheten, men till viss del även på en samhällslig nivå. Dock ger informanterna uttryck för detta på ett mer eller mindre medvetet och reflekterande sätt. Gemensamt för informanterna är dock att man i början av intervjun inte vill göra någon skillnad på anhörigas engagemang utifrån kön, för att sedan under andra frågor i intervjun komma in på att man faktiskt sett att vissa skillnader finns.

Citaten nedan kan tjäna som exempel på hur informanterna inte gör skillnad utifrån kön, i början av respektive intervju:

”Det är från person till person, jag tror inte att det har med kön att göra”

”Nej...inte direkt. Jag tänker inte att de skulle skilja sig (beroende på kön, vår anm.). Nej.”

Det informanterna säger ovan verkar vara att man inte upplevt att kvinnor och mäns engagemang i omsorgen om den äldre är olika på något sätt. Istället menar man att det har med personlighet att göra.

I samtliga intervjuer framkommer dock senare under samtalet att man faktiskt har sett vissa skillnader. I en intervju säger man till exempel att:

Informant 1: *”Jag tror söner är mer engagerade om det inte finns döttrar.”*

Informant 2: *”Mm, ja.”*

Informant 1: *”I så fall om det finns döttrar så är det nog de i första hand.(...)men vi har väldigt många engagerade söner, men då finns det kanske ingen dotter. Så tror jag faktiskt att det är generellt.”*

I denna dialog visar informanterna prov på en medvetenhet om att det generellt är kvinnor, i detta fall döttrar, som är de vanligaste omsorgsgivarna. Man vill dock även lyfta fram att man i just denna verksamhet har många engagerade söner också, men att det då kanske handlar om att det inte finns något dotter som kan ta det ansvaret.

I en annan intervju sägs:

”Egentligen hade jag inte velat gå in på det men.. om jag ska vara krass så engagerar sig nog kvinnor mer, eller på ett annat sätt. När jag tänker efter... det är mycket kvinnor...döttrar...De kanske tänker mer på att ordna vissa saker, till exempel att boka tid hos frissan, fotvård, dusch, köpa kläder. Sådan skönhetsvård, typ... Man kan lita på dem. Så där skiljer det sig. Män gör mer sådant som att byta glödlampor, sätta upp hyllor... Döttrar brukar nog kunna ta för sig mer, de är bekvämare i att till exempel ringa biståndshandläggaren och fixa. Om man ber sonen brukar det bli att ”mamma kan väl själv göra det”.”

I detta citat verkar man säga att man egentligen inte vill lyfta fram eventuella skillnader mellan

kvinnor och män, trots att vissa sådana faktiskt har uppmärksammats i den egna verksamheten. Skillnaderna verkar ligga både i att det är fler kvinnor, särskilt döttrar, som engagerar sig, men även i vilka uppgifter kvinnor respektive män sköter. Informanten tar upp "skönhetsvård" som exempel på vad kvinnor, eller döttrar, gör i större utsträckning, och "sätta upp hyllor" som exempel på vad män, eller söner, gör. Informanten uppger också att kvinnor verkar "mer bekväma" i att göra vissa saker som föräldern tidigare kunnat göra själv, till exempel att sköta myndighetskontakter. Informanten säger, apropå att kvinnor och män sköter olika sysslor, "att man kan lita på dem", vilket kan tolkas som ett uttryck för att det som kvinnor generellt gör är sådant som brukar betecknas som "omsorg", och som man inom hemtjänsten normalt gör och ser som viktigt.

Även i en tredje intervju lyfts, vid ett senare skede i intervjun, skillnader mellan kvinnor och män fram. Man pratar här inte om just anhöriga som omsorgsgivare, utan om kön och omsorg överlag, vilket vi ändå finner intressant då det visar på hur kvinnlighet och omsorg kopplas samman:

Informant 1: *"Ja, och nu kände han att han orkar inte duscha henne längre och då får vi ju hjälpa till, och då var det en dag någon av tjejerna som hade gjort det, och kammat och blåst håret, målat naglarna och han var så glad; "jag kan ju inte sådant", liksom att de hade satt sig och gjort sådana här grejor som vi tar för givet, då kanske speciellt vi tjejer, måla naglar och fixa håret och sådär. Ni (killar, vår anm.) kanske inte tänker på sådant här. Ni hade bara gått dit och duschat henne, torkat henne och klätt på henne, kammat håret, ungefär."*

Informant 2: *"Jag kan faktiskt rulla håret i och för sig..."*

Informant 1: *"Jag vet det! (skrattar). Men jag tror att man har lite olika syn."*

Det informanterna säger här är, i likhet med det förra citatet, att kvinnor och män har olika syn på omsorg. Den kvinnliga informanten menar att medan män i en sådan här situation bara duschar den äldre, om det är den uppgiften som getts dem, så tänker kvinnor i större utsträckning på att också göra "något extra" för den äldre, som att dessutom rulla håret och måla naglarna. Den manliga informanten opponerar sig dock något mot denna bild och menar att han "faktiskt" kan rulla hår, vilket vi ser som något av ett försvar mot en bild av mannen som oförmögen att göra typiskt kvinnliga sysslor i omsorgen om de äldre.

7.5.2 Analys

Genom tidigare forskning vet man att det idag finns stora skillnader mellan kvinnor och män, när man talar om anhörigas insatser för äldre och hjälpbehövande. Exempelvis visar den presenterade studien av Jeppson Grassman (i Szebehely 2005) att kvinnors insatser för hjälpbehövande inte bara är genomsnittligt vanligare, utan också mer tidskrävande än mäns. När vi ser till våra informanternas uttalanden ovan framträder till en början en bild av att man inte är medveten om dessa skillnader, och inte har reflekterat över om detta är ett mönster som även förekommer i deras respektive verksamheter. Alternativt kanske man är medveten, men vill inte prata om, att dessa skillnader finns.

Vid ett tillfälle förs dock en dialog mellan två av våra informanter, i vilken informanterna visar prov på en medvetenhet om att det generellt är kvinnor, i detta fall döttrar, som är de vanligaste omsorgsgivarna, detta både i den egna verksamheten och i samhället i stort. Man säger

att man i sin verksamhet har många engagerade söner, men att det då kanske handlar om att det inte finns någon dotter i familjen som kan ta det ansvaret. Detta är en bild som stämmer bättre överens med verkligheten, så som den framträder i tidigare studier. Informanterna stannar dock vid att konstatera att det är så det ser ut, och problematiserar inte vidare utifrån detta vad skillnaderna kan bero på.

Att en av informanterna inleder sitt resonemang som handlar om könscodade omsorgsuppgifter med "jag hade egentligen inte velat gå in på det, men..." tolkar vi som att informanten inte vill framstå som någon som späder på könsrollerna genom att i detta sammanhang göra skillnad på könen. Detta kan kanske tolkas som att informanten har en viss medvetenhet om den jämställdhetsdebatt som idag förs i det svenska samhället. Informanten är motvillig till att ta upp det, men säger sig senare ändå ha lagt märke till skillnader i vad kvinnliga respektive manliga anhöriga gör för den äldre. Även detta uttalande görs dock utan vidare problematisering av orsakerna till att kvinnor och män tenderar att sköta olika omsorgsuppgifter.

I två av intervjuerna tar informanterna upp, om än i olika sammanhang, att kvinnor och män har olika syn på, eller olika sätt att uttrycka, omsorg. Kvinnor står här för sysslor som rör att pyssla om utseendet och "göra något extra", medan männen inte gör "det lilla extra" i omvårdnadsarbetet, samt sköter uppgifter som att byta glödlampor eller sätta upp hyllor. Detta kan kopplas till resultaten i Jeppson Grassmans studie (i Szebehely 2005) av anhörigas insatser, som visar att män i större utsträckning gör stereotypa manliga uppgifter, till exempel reparationer, medan kvinnor sköter om den personliga omvårdnaden. Vi kan även göra kopplingar till West och Zimmermans begrepp "doing gender". Enligt West och Zimmerman (1987) konstruerar man skillnader mellan kvinnligt och manligt i vardagliga interaktioner. Detta bildar tillsammans mönster, som man sedan tenderar att ta för givna. I ett av våra citat kan man se hur skönhetsvård, till exempel att rulla hår, kopplas till kvinnlighet, medan manlighet kopplas till en oförmåga att "se" sådana saker. Detta ser vi som ett bra exempel på just hur kön "görs" i det vardagliga samspelet människor emellan, och hur vi alla i det sociala samspelet är med och konstruerar till exempel manligt och kvinnligt. Detta är också något som Storm (2009), i sin studie av hur föreställningar kring till exempel kön kommer till uttryck i vardagen på ett sjukhem, fann i sin studie. Storm såg i denna en tydlig könscodning av omsorgsarbetet. Till exempel kom detta till uttryck genom att manliga omsorgsarbetare på olika sätt ifrågasattes som omsorgsgivare, av både personal och de äldre. Även om informanten, i citatet där en man och kvinna för en diskussion, inte direkt ifrågasätter mannens lämplighet som omsorgsarbetare, så faller hon en kommentar som kan tolkas som en tveksamhet till om män kan göra de typiskt kvinnliga omsorgsuppgifterna lika bra som kvinnor kan.

7.6 Hemtjänstpersonalens föreställningar om anhöriga utifrån klass

7.6.1 Resultat

Innan vi presenterar resultaten bör påminnas om att vi, när vi i intervjuerna ställde frågor omkring "klass", kom att förtydliga detta med att det handlade om den anhörigas "yrke och/eller utbildning". Vid ett tillfälle kom även ordet "resurser" att användas, vilket kommer att framgå av framställningen nedan.

Helhetsintrycket av intervjuerna är att klass är något som våra informanter sällan talar om eller reflekterar över. På frågan om klass (yrke och/eller utbildning) påverkar de anhörigas engagemang utelämnades svaret helt i vissa fall, medan man i andra fall menade att man inte känner till de anhörigas bakgrund eller att de anhörigas yrke endast spelar någon roll om det

innebär att dessa besitter sjukvårdskunskaper. I ett fall tolkar man "resurser" som ekonomiska resurser, och menar då att man inte tror att detta spelar någon roll för graden av engagemang hos de anhöriga.

Under ena gruppintervjun ställdes frågan om personalen tycker att det skiljer sig i hur pass engagerade de anhöriga är beroende på faktorer som kön, klass (utbildning eller yrke) eller etnicitet. Svaret som gavs var:

"Jag kan ju säga så att jag sett familjer från andra länder som har skitit helt fullständigt i sina anhöriga, och svenska familjer som skitit helt fullständigt i sina anhöriga (...) Jag tror inte det har med kön att göra, de har att göra med vilken person man är."

I citatet ovan kan vi se hur vi på denna fråga fick svar både gällande kön och etnicitet, medan klass utelämnades helt i svaret.

Under en annan intervju utspelar sig följande dialog mellan intervjuaren och en av informanterna:

Intervjuaren: *"Tror du det finns några skillnader beroende på klass, till exempel yrke, utbildning?"*

Informant: *"Nu har ju inte vi någon koll på deras utbildning" (...). Faktiskt så vi har ju ingen aning vad de har för utbildning eller yrke, så det vet ju inte vi. Vi kanske vet det om omsorgstagarna har råkat berätta det, men annars så har ju inte vi någon koll på det."*

Intervjuaren: *"Och det är ingenting som ni reflekterar över?"*

Informant: *"Nej"*

I detta citat säger informanten att man inte vet vad de anhöriga har för utbildning/yrke/klass. Detta är inte något man aktivt tar reda på om de anhöriga, utan något som personalen endast känner till i de fall den äldre "råkat" berättat det. Informanten säger också att det inte är något man brukar reflektera över.

Vid en intervju ställdes frågan om personalen tror att man har olika förväntningar på anhöriga beroende på deras klass/utbildning/yrke. Svaret som gavs var:

"Ja...faktiskt. Om de anhöriga har någon slags sjukvårdsutbildning, då höjs ju förväntningarna /// Och då tycker jag att hon som är sjuksköterska borde förstå, i och med sin utbildning och yrkeskunskap. Men annars nej."

Det informanten ger uttryck för här är att man förväntar sig mer engagemang av en anhörig som har sjukvårdsutbildning, i och med att man då har mer kunskap och därmed förståelse för hemtjänstpersonalens perspektiv. Informanten säger att det i övrigt dock inte påverkar förväntningarna.

Under en annan intervju ställdes frågan *"Tror ni att tillgång till resurser påverkar hur mycket anhöriga hjälper till?"* Svaret vi fick på denna fråga var:

”Alltså jag kan ju känna att det finns de... Vi har ju en son som har gott om pengar som har sin mamma här, men som inte ens köper ett skurmedel. Sen finns det de som är tvärtom, som hon där hennes barnbarn också hade mycket pengar. Där var det aldrig något problem. Det är också från person till person. Det finns ju de som inte har så mycket pengar ... som erbjuder det de har.”

Kollegan fyller i: *”Pengar kanske inte är allt.”*

I detta citat kan utläsas att man tolkar frågan om ”resurser” som enbart ekonomiska resurser. Man svarar då att ”pengar kanske inte är allt” och att man sett att anhörigas engagemang är oberoende av ekonomiska resurser.

7.6.2 Analys

Att man i regel utelämnade svar på hur klass påverkar anhörigas engagemang, eller svarar att man inte känner till de anhörigas klass, tolkar vi som att klassbegreppet är något som våra informanter sällan talar om eller reflekterar över. Detta är ett resultat som har likheter med Sörensdotters (2008) resultat. Även i Sörensdotters studie framkom nämligen att klass inte är ett ord som hemtjänstpersonalen använder, i Sörensdotters studie dock utifrån hur personalen beskriver sig själva. Detta trots att det enligt Sörensdotter var något som präglade samtalen som personalen förde, vilket tyder på en omedvetenhet om begreppets innebörd.

Vi har tidigare presenterat studier som rör anhörigas insatser utifrån ett klassperspektiv. Dessa visar på att det finns flera utbildningsrelaterade skillnader när det gäller anhörigas insatser. Enligt Szebehely och Trydegård (i Szebehely 2009) är det bland de äldre med låg utbildning som den informella omsorgen ökat, medan det bland de äldre med hög utbildning är vanligare att man köper vård privat. Om man istället uttrycker detta som *sannolikheten* att få hjälp av en anhörig utanför hushållet, vilket Szebehely (2009) gör, är denna dubbelt så hög för äldre med lägre utbildning än för äldre med högre utbildning. Detta gäller kvinnor såväl som män. När informanternas uttalanden, eller icke-uttalande ställs mot verkligheten, så som den framträder i här, får vi uppfattningen att man inte är medveten om att dessa mönster finns.

Att våra informanter inte talar om klass, trots att detta är en faktor av betydelse för anhörigas insatser, kan vidare tolkas i enlighet med det Sörensdotter (2008) skriver i sin avhandling. Hon menar att klass är något som i vårt samhälle är mindre synligt än till exempel genus och etnicitet, som är mer omtalade i samhällsdebatten, exempelvis genom debatten kring jämställdhet och integration. Detta kan i sin tur ha att göra med att klasspositioner inte är så tydliga i vår kultur, då denna bygger på idén om att individen gör fria och rationella val, och därmed inte är styrd av sin klassposition. Denna idé kan dock ifrågasättas. Skeggs (1999) skriver att klass handlar om att människor har olika materiella tillgångar som legitimerar ojämlikheter. Utifrån detta kategoriseras människor in i klasser, vilket i sin tur påverkar vilka övriga resurser som står till ens förfogande och vilka karriärmöjligheter man har. Om man tror på detta är klass alltså närvarande även i vår kultur.

Enligt Bourdieu (i Sörensdotter 2008 s.35; Skeggs 1999 s. 20-21) handlar klass inte enbart om ekonomiska resurser, utan även kulturellt, socialt och symboliskt kapital. På frågan om klass påverkar anhörigas insatser svarar informanterna enbart utifrån yrke/utbildning, vilket dock inte är konstigt då det var den definitionen vi som intervjuare använde för att definiera ”klass”, varför man

får vara försiktig med att tolka betydelsen av detta. Men även när ordet ”resurser” används i frågan, svarar informanterna enbart utifrån materiella resurser. Ingen av informanterna tar upp aspekter som rör klasstillhörighetens betydelse i form av olika grad av sociala, kulturella eller politiska resurser, vilka till exempel Atkins (1992) tar upp som viktiga. Detta kan tolkas som en viss omedvetenhet bland informanterna om vad klassbegreppet består i och hur det kan användas för att problematisera olika fenomen.

Enligt Szebehely och Trydegård (i Szebehely 2005) beror utbildningsrelaterade skillnader inte på att äldre lågutbildade skulle *föredra* anhörigas hjälp framför offentlig omsorg, tvärtom är det enligt Szebehely (2009) betydligt fler äldre som får hjälp av sina anhöriga än som föredrar det, detta särskilt bland lågutbildade kvinnor. Detta beror till stor del på att minskningen av offentlig omsorg har lett till att äldre högutbildade istället köper privat hjälp, medan lågutbildade i större utsträckning får förlita sig på anhörigas hjälp. Detta kan också vara en viktig förklaring till att våra informanter inte upplevt att det skulle finnas några skillnader i engagemang beroende på klass. Att äldre högutbildade köper vård privat innebär förmodligen att dessa överhuvudtaget inte kommer i kontakt med hemtjänsten.

Detta till trots kvarstår ju faktumet att klass är något som har betydelse då vi diskuterar anhörigas insatser för de äldre i samhället i stort, varför vi menar att en viss medvetenhet om detta bland äldreomsorgspersonalen skulle kunna ses som något önskvärt.

7.7 Hemtjänstpersonalens föreställningar om anhöriga utifrån *etnicitet*

7.7.1 Resultat

När det gäller hur hemtjänstpersonalens föreställningar om anhörigas insatser och engagemang skiljer sig beroende på etnicitet, är vårt intryck att personalen på olika sätt gör tydliga kopplingar mellan etnicitet och omsorg. Alla förhåller de sig till en bild av personer med icke-svenskt ursprung som bärare av en slags omsorgskultur som ”svenskar” saknar. Att man förhåller sig till denna bild innebär dock inte att samtliga informanter godtar den. Bland våra informanter finns de som vi uppfattat godtagit den, och de som tvärtom ifrågasätter den.

Nedan följer ett svar från en av informanterna på frågan om personalen tycker att det skiljer sig i hur pass engagerade de anhöriga är beroende på faktorer som kön, klass (utbildning eller yrke) eller etnicitet:

”jag kan ju säga så att jag sett familjer från andra länder som har skitit helt fullständigt i sina anhöriga, och svenska familjer som skitit helt fullständigt i sina anhöriga ///.”

I ovanstående citat säger informanten att man inte tror att etnicitet påverkar de anhörigas engagemang. Man menar tvärtom att man sett familjer både från andra länder och från Sverige, i vilka de anhöriga inte tagit något ansvar alls för den äldre. Med detta svar visar informanten att man tolkat vår fråga som huruvida man anser att personer med utländsk bakgrund skulle ha en större ”omsorgskultur” än svenska familjer, att vi som intervjuare utgår från att familjer med icke-svenskt ursprung tar ett större ansvar för ”sina” äldre. Detta trots att frågan har ställts på ett neutralt sätt. Detta menar vi visar på hur informanten *förhåller sig* till en bild av personer med icke-svenskt

ursprung som bärare av en slags omsorgskultur, även om informanten i sitt uttalande egentligen motsätter sig denna.

En annan informant upplever dock att det kan finnas skillnader beroende på etnicitet:

”...det man kan känna är väl mer att ... ofta om de kommer i från andra länder, jag tänker mer Iran, Irak, typ de här länderna ... och även forna Jugoslavien, där är de mer, tycker jag, att de ska vårda sina äldre (...) men samtidigt vill de ju ha betalt för att de gör det /// ”

Informanten tar här upp att man tycker sig ha sett att anhöriga från andra länder, och då i synnerhet från Iran och Irak, men även forna Jugoslavien, är mer benägna att vårda sina äldre. Informanten lägger dock till att det då oftast är fråga om insatser som man kan få betalt för, till exempel i form av så kallade anhöriganställningar, vilket framgår av ett annat uttalande informanten gör under intervjun. Att anhöriga med icke-svenskt ursprung hjälper sina äldre i större utsträckning tror informanten delvis har att göra med att dessa anhöriga har en fördel i att hjälpa den äldre på grund av språket. Detta uttrycks som:

”... speciellt eftersom vi är en stadsdel där vi har väldigt många från olika länder. Då kan det ha med språk att göra. Till exempel när vi talar med någon som inte kan göra sig förstådd riktigt ... då är det mycket lättare att vara anhörig och kunna föra den äldres talan.”

Nedan har vi ett citat från en annan intervju. Här säger informanten att skillnader mellan hur man tar hand om varandra i familjen kan bero på hur man är uppväxt:

” Det är ju så att vi är uppvuxna på olika sätt. Här i Sverige är det ju så det är mycket ansvar men inte på det sätt som kanske i de ”östra länderna”. Där är det mycket så att redan från när du är liten så får du ta ansvar och ta hand om dina syskon, ta hand om hemmet, och då blir det ju liksom när de växer upp att de tar hand om sin mamma och pappa på ett helt annat sätt än vad kanske många svenskar gör (...) I deras länder kanske inte den här hjälpen finns som det finns i Sverige, och därför hjälper dem på ett helt annat sätt. Medan vi ger över mer till hemtjänst.. tar ut max i hjälp alltid.”

Informanten resonerar här kring om det kan vara så att våra olika uppväxter gör att vi blir olika benägna att ta hand om våra föräldrar. Informanten säger att personer från vissa andra länder lär sig att ta hand om familjen från det att de är små, medan man i Sverige kanske inte gör det. Informanten tror också att skillnaden kan bestå i att man i vissa andra länder inte har lika stor offentlig sektor som i Sverige, varför man där blir van att ansvaret ligger på familjen. Detta till skillnad mot svenska familjer som istället ser ansvaret som i första hand det offentliga.

Även en annan informant tar upp skillnaden som eventuellt bestående i att man inom vissa kulturer är ”närmare” varandra i familjen:

”Vi har inte direkt några utländska familjer, så jag vet inte. Men man tänker ju att familjer med

utländskt påbrå kanske är närmare varandra ///”

Detta uttalande ser vi som ett uttryck för att även denna informant förhåller sig till en bild av personer med icke-svenskt ursprung som mer familjeorienterade än svenska familjer. Detta trots att informanten säger sig själv sakna erfarenheter av ”utländska familjer”.

Det mest framträdande intrycket från resultaten som rör hemtjänstpersonalens föreställningar om anhöriga, i relation till etnicitet, är hur tydligt alla informanter förhåller sig till en bild av personer med icke-svenskt ursprung som bärare av en slags omsorgskultur som ”svenskar” saknar. Detta oavsett om man godtar denna bild eller inte. Frågan om huruvida etnicitet påverkar anhörigas insatser, tolkas automatiskt av våra informanter som huruvida man anser att personer med utländsk bakgrund har en större ”omsorgskultur” än svenska familjer, trots att frågan ställts på ett neutralt sätt. Att man automatiskt utgår från detta menar vi visar på hur stark denna bild är i dessa informanters (och kanske även andras) medvetande.

7.7.2 Analys

I Szebehelys (2009) redovisning av SCB:s levnadsförhållandestudier, framkommer att det är betydligt vanligare att *personer födda utanför Norden* enbart får hjälp av sina *anhöriga*. När man tittar på detta utifrån sannolikheten att hamna i en viss situation kan man se att sannolikheten att ha *offentlig hjälp* är *tre gånger så hög* för en äldre *kvinn*a född i Norden än för en kvinna född utanför Norden (motsvarande mönster saknas dock när det gäller äldre män, vilket troligtvis kan förklaras med att det är fler äldre kvinnor än män som invandrat till Sverige under de senaste åren (Socialstyrelsen 2004 s 173, i Szebehely 2009). Detta visar alltså på att anhöriga till äldre födda utom Norden *faktiskt* i större utsträckning ger omsorg till sina äldre. Detta är dock inget som våra informanter direkt uttalar sig om. Någon menar att det nog inte skiljer sig beroende på etnicitet, medan en annan säger sig vara tveksamma. Av de som är tveksamma är dock några inne på att förklara sådana eventuella skillnader med att familjer av annan etnicitet har en slags ”omsorgskultur”, vilken svenska familjer saknar.

Förklaringen till de skillnader som presenterats ovan menar Szebehely (2009) dock att det finns för få studier kring för att kunna svara på. Bland våra informanter verkar det finnas en bild av att detta handlar om kulturella olikheter, till exempel vår uppväxt eller att man är ”närmare” varandra inom dessa familjer. Detta kan kopplas till Frankenbergss (i Sörensdotter 2008) resonemang om att vita, eller som i detta fall svenskar, tenderar att se sig själva som tillhörande en ”neutral ras”, och som obundna till sitt ursprung eller kultur, medan ”de andra” tenderar att utmärkas av sin ras eller kultur. I vårt material exemplifieras detta genom att man förklarar anhörigas olika grad av engagemang med kulturella faktorer när det gäller personer med icke-svensk bakgrund, medan denna förklaring lyser med sin frånvaro då vi diskuterar även etniskt svenska anhöriga. Denna sammankoppling av etnicitet och omsorgskultur kan ses som en social konstruktion där man uppfattar ”svenskhets” som normen mot vilken ”de andra” jämförs, och ”eticitet” kopplat till omsorg därmed konstrueras.

Szebehely (2009) menar vidare att man ska vara försiktig med att förklara skillnader som dessa med kulturella olikheter. Detta för att det kan finnas många andra orsaker till dem, till exempel att man inte efterfrågar hjälpen på grund av bristande kunskaper eller att hjälpen uppfattas som dåligt anpassad efter invandrade personer, exempelvis i fråga om språk. Det kan även vara en följd av diskriminering i tilldelningen av den offentliga hjälpen. En av våra informanter är vid ett tillfälle i intervjun inne på att det även kan handla om språksvårigheter att anhöriga till invandrade

personer hjälper de äldre i större utsträckning. Detta menar vi trots allt visar på prov på en medvetenhet om att skillnaderna kanske inte bara handlar om att familjer med en annan etnicitet än svensk på grund av sin kultur skulle föredra informell omsorg framför formell omsorg.

Brodin (2006) menar, också hon, att det finns en fara med den stereotypa föreställningen om invandrares ”omsorgskultur” då den kan göra att man omedvetet har större förväntningar på anhöriga till invandrade äldre att dessa ska vilja engagera sig i omsorgen om den äldre. Detta är även något som Atkin (1992) tar upp. Åtminstone två av våra informanter ger uttryck för denna stereotypa bild av familjer med icke-svenskt ursprung, när de förklarar olikheter med att man är uppväxt på ett visst sätt eller att det ligger i ens kultur att vårda de äldre. Om detta påverkar personalens bemötande eller förväntningar på de anhöriga vet vi naturligtvis inte. Vi vet heller inte om denna stereotypa bild är stämmer överens med verkligheten eller inte. Vad vi vill förmedla är dock att man, mot bakgrund av ett socialkonstruktivistiskt perspektiv, bör vara medveten om *att* man har sådana föreställningar, att det handlar om *ett* perspektiv på verkligheten som är skapat i en viss kontext och att denna kunskap inte är en objektiv sanning, utan är öppen för alternativa tolkningar (Burr 2003).

8. AVSLUTANDE DISKUSSION

Syftet med denna uppsats har varit att beskriva och analysera vad hemtjänstpersonal har för föreställningar om anhöriga till äldre hjälpbehövande. Vidare har syftet varit att titta vilka föreställningar man har om de anhöriga i relation till faktorerna kön, klass och etnicitet.

Helhetsintrycket vi fått av intervjuerna med våra informanter är att frågor som rör anhörigas insatser för hjälpbehövande äldre, trots dess aktualitet, inte är något man i vanliga fall pratar om eller diskuterar med varandra. Genomgående har vi vid intervjuerna haft svårt att få svar på direkta frågor som rör personalens föreställningar om de anhöriga, och tankar kring skillnader utifrån kön, klass och etnicitet. Istället är detta något som vi fått utläsa i vad som sägs ”mellan raderna”, eller i svaren som egentligen gavs på andra frågor, än de som kommit att utgöra fokus för denna undersökning.

Vi gick in i detta uppsatsarbete med en föreställning om ett mer problematiskt förhållande mellan personal och anhöriga, än vad som faktiskt framkommit i materialet. Våra informanter har alla hellre lyft fram de ”goda exemplen” än de där samarbetet fungerar mindre bra. Vi har utifrån dessa intervjuer fått uppfattningen att personalen inte gärna pratar om eventuella omedvetna föreställningar eller förväntningar, då det upplevs som oprofessionellt att ge uttryck för sådana. Man säger till exempel att det finns ”alla typer” av anhöriga, men man framhåller samtidigt att man inte vill lägga värderingar i hur de anhöriga är eller betar sig.

Dock tycker vi oss ändå ha kunnat urskilja några olika föreställningar om anhöriga hos hemtjänstpersonalen. Det handlar om anhöriga som är ”engagerade” och anhöriga som är ”icke-engagerade”: som till exempel ”krigar” mot personalen, är omåttliga, bittra, uppskattande, skuldtyngda, orealistiska, förstående och så vidare. Dessa exempel menar vi alla utgör mer eller mindre omedvetna föreställningar kring anhöriga. Att personalen säger sig sakna föreställningar kring anhöriga tror vi delvis är ett resultat av att det förmedlas i en intervjusituation, att man i en sådan framför allt ger uttryck för det man tror förväntas säga, och inte vad man innerst inne tänker. Kanske hade ett annat material kunnat fås om intervjumetoden hade kompletteras med observationer eller liknade.

Vi tycker att det är positivt att hemtjänstpersonalen försöker att upprätthålla en professionalitet och undviker att lägga värderingar i hur de anhöriga är. Vi har också ibland till och med förvånats över den förståelse för de anhörigas situation man som personal uttrycker. Vi tror dock att en ännu större professionalitet hos personalen kan uppnås genom att man synliggör de omedvetna föreställningar man faktiskt har, istället för att ”förneka” dessa. Detta då ett nödvändigt första steg för reflektion och eventuell nyansering av föreställningar är att bli medveten om dem. Med utgångspunkt i det socialkonstruktivistiska perspektivet menar vi att omedvetna föreställningar och kategoriseringar av andra människor är något oundvikligt i sociala sammanhang, varför en medvetenhet om detta i våra ögon innebär en större professionalitet än vad förnekandet av dem gör.

Inte desto mindre säger våra resultat något om vad som ur hemtjänstpersonalens synvinkel är det viktigaste för ett fungerande samarbete mellan de själva och de anhöriga. Nyckelordet framför alla är, som vi uppfattat det, kommunikation. Det verkar som att personalen vill förmedla att det med en fungerande kommunikation spelar mindre roll vem den anhöriga i övrigt är, eller hur pass stort engagemang denna lägger i omsorgen om den äldre. Omvänt är det som skapar flest problem och konflikter i samarbetet en dålig kommunikation. Områden där det verkar behövas en tydligare kommunikation mellan personal och anhöriga är till exempel kring både personalens och de anhörigas möjligheter och begränsningar i omsorgsarbetet. Kunskapen om vikten av att man kommunicerar kan vara en viktig kunskap för både anhöriga och personal, och kanske något som i

högre grad kan göras explicit för de anhöriga redan innan ett samarbete inleds.

En intressant iakttagelse vi gjort i samband med denna undersökning är att det verkar finnas en koppling mellan hur pass beroende av de anhörigas hjälp man som personal upplever sig vara, och vilka problem i samarbetet man beskriver. Ju större beroende av de anhörigas hjälp, desto mer problem redogörs för. Två av våra informanter arbetar vid en hemtjänstgrupp som är organiserade på så sätt att man geografiskt befinner sig närmre enhetschef och biståndshandläggare, än vad övriga informanter gör. Dessa två informanter är också de som upplever sig ha minst kontakt med de anhöriga och minst problem i mötet med dessa. Detta förklarar man med att man vid de flesta typer av problem i första hand kontaktar chef eller biståndshandläggare, och inte de anhöriga. Denna iakttagelse menar vi förtjänar ytterligare uppmärksamhet i forskningssammanhang, varför vi föreslår detta som ämne för framtida studier.

Även när vi frågat informanterna om deras tankar kring vad de anhörigas bakgrundsfaktorer i form av kön, klass och etnicitet spelar för roll för deras engagemang, har man till en början inte velat uttala sig om detta i termer av skillnader utifrån dessa faktorer. Detta dock, intressant nog, undantaget etnicitet som istället av de flesta kopplades samman med en slags ”omsorgskultur” vilken innebär ett större ansvarstagande hos dessa anhöriga. Det vi frågar oss relaterat till detta är varför det verkar upplevas som mer ”fel” att ge uttryck för en kategorisering av människor utifrån kön och klass, än utifrån etnicitet?

När det gäller kön visar det sig dock att det efter de inledande uttalandena om att det nog inte handlar om kön, utan om person, ändå framträder en sammankoppling av omsorg och kön som känns igen från litteraturen. Detta kan tolkas antingen som att denna föreställning är omedveten, eller som att informanterna inte vill göra skillnader utifrån kön. Vi tror att det kan handla om både och; att det till viss del handlar om en omedvetenhet, men också om en ovilja. Oviljan att kategorisera de anhörigas insatser och engagemang utifrån kön kan kanske tolkas som att informanterna är påverkade av den allmänna jämställdhetsdebatt som idag förs, och att man därför inte vill framställa sig själv som någon som godtar eller spär på de traditionella könsrollerna. Vad vi vill förmedla här är inte att könsskillnader inte finns. Tvärtom menar vi att det är viktigt att lyfta fram de skillnader mellan kvinnor och män som idag är ett faktum, för att öppna upp för en diskussion om vad dessa består i. Vi menar, med utgångspunkt i ett socialkonstruktivistiskt perspektiv, att detta handlar om konstruerade roller, som vi alla, även hemtjänstpersonalen, är med och konstruerar i det vardagliga samspelet, vilket är viktigt att människor blir mer medvetna om för en diskussion om vad det får för samhälleliga konsekvenser. Det borde alltså enligt vårt synsätt inte vara erkännandet av de faktiska skillnader mellan kvinnor och män som finns som skulle ses som det problematiska, utan bristen på reflektion kring dess orsaker.

Omvänt kan då det, i det närmsta obefintliga, problematiserandet utifrån klass, tolkas som ett uttryck för bristen på samhällelig debatt kring klassbegreppet och dess innebörd. Ingen av våra informanter har gett uttryck för en tolkning av klassbegreppet som något utöver materiella resurser eller status kopplat till utbildning eller yrke. Mycket av detta har vi som intervjuare oss själva att ”skylla” för, då vi i brist på en enkel, och för informanterna konkret, definition av begreppet klass, kom att definiera detta som ”yrke och/eller utbildning” i de flesta fallen, och som ”resurser” i ett annat. Vi får därför vara försiktiga med en analys av betydelsen av att ingen av våra informanter till exempel lyfte fram klass i betydelsen politiskt och socialt kapital, och istället nöja oss med att konstatera att ingen av dessa självmant tog upp detta till diskussion, vilket eventuellt kan tydas som en omedvetenhet om själva begreppet men också om vad som kanske är än viktigare, dess innebörd och betydelse då vi talar om ett ökat ansvar för anhöriga till äldre hjälpbehövande.

När det gäller etnicitet har informanterna, som nämnts, desto fler tankar. I linje med vad som

framgår av statistik och tidigare studier har informanterna uppfattningen att anhöriga av annan etnicitet än svensk i högre utsträckning ger omsorg till sina äldre. Vad statistiken och de få studier som gjorts dock inte kan ge svar på är varför dessa skillnader mellan äldre födda utom respektive inom Norden, finns. Bland våra informanter verkar dock finnas en utbredd bild av att detta handlar om kulturella olikheter, där familjer av annan etnisk härkomst ses som bärare av en slags omsorgskultur som svenska familjer saknar. Om detta stämmer eller inte kan vi inte veta, vad vi dock vill mena är att det finns anledning att ifrågasätta varför man automatiskt förklarar anhörigas engagemang med kulturella olikheter, när detta inte görs då vi talar om etniskt svenska anhöriga? Det finns enligt vår, men även Brodins (2005) och Szebehelys (2009), uppfattning anledning att vara försiktig med kulturella förklaringar som dessa. Detta framför allt för att det då riskerar att osynliggöra de verkliga orsakerna till skillnaderna, som skulle kunna vara diskriminering eller en äldreomsorg som inte är anpassad efter dessa äldre. Detta, det vill säga orsakerna till att så många fler äldre födda utom Norden har hjälp av anhöriga, vill vi dessutom passa på att ge som förslag på vidare studier.

Slutligen vill vi återigen lyfta fram att våra resultat bygger på ett fåtal intervjuer, varför dessa inte på något sätt ska uppfattas som en bild av verkligheten som kan göra anspråk på att vara generell. Utifrån ett postmodernt och socialkonstruktivistiskt synsätt menar vi vidare att det inte heller finns någon objektiv "sanning", eftersom denna "sanning" oavsett enbart speglar en viss grupps syn på världen vid en viss historisk tidpunkt, och att alternativa tolkningar alltid kan göras. Resultaten ska alltså i första hand ses som exemplifierande, och dessutom skapade i en viss kontext, och inte som att de är försökt till att presentera en "sanning".

De resultat vi här fått anser vi dock inte desto mindre vara viktig kunskap både för hemtjänstpersonal och anhöriga. För personalen hoppas vi att de kan bli en chans till ökad medvetenhet om eventuella föreställningar och, genom en nyansering av dessa, förhoppningsvis en ökad förståelse för anhörigas situation. För de anhöriga kan förhoppningsvis kunskapen leda till en större förståelse för vad hemtjänstpersonalen uppskattar och inte hos de anhöriga, och därmed hur de själva kan agera för att få till ett bättre samarbete med personalen.

9. KÄLLFÖRTECKNING

- Allwood, C.M / Franzén C, E (2000): *Tvärkulturella möten, grundbok för psykologer och socialarbetare* Stockholm: Natur och Kultur
- Atkin, K (1992): *Similarities and differences between informal carers*. I Twigg (red.) (1992): *"Carers – research and practice"*. London: HMSO.
- Bergh, A (1996): *När formell och informell omsorg möts*. FoU-rapport 1996:6. Stockholm: Forsknings- och utvecklingsbyrån.
- Berger, P. L, / Luckmann, T (1966/2003): *Kunskaps sociologi*. (S. Olsson, övers. 2. uppl. ed) Stockholm: Wahlström & Widstrand
- Billinger, K (2008): *Fokusgrupper* i Larsson, Sam/Lilja, John/Mannheimer, Katarina: *Forskningsmetoder i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Brodin, H (2006): Den generella äldrepolitiken och den selektiva äldreomsorgen – om kön, klass, etnicitet och åldrande i Sverige. I De Los Reyes, P (red.): *Om välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet*. SOU 2006:37
- Burr, V (2003): *Social Constructionism* London: Routledge
- Edebalk, P.G (2003): *Folkpension och åldringsvård – om svensk socialpolitik 1903-1950* Socialvetenskaplig tidskrift nr 2-3 :2003.
- Edebalk, P.G (1990): *Hemmaboendeideologins genombrott – åldringsvård och socialpolitik 1945-1965*. Meddelanden från socialhögskolan 1990:4. Lund: Lunds universitet
- Frankenberg, R (1993): *White Women, Race matters. The Social Construction of Whiteness*. Minneapolis: University of Minnesota Press, c1993
- Guberman, N /Lavoie, J P /Pepin, J /Lauzon, S /Montejo, M-E (2006): *Formal service practioners views of family caregivers responsibilities and difficulties*. Canadian Journal on Aging 25 (1), s. 43-53, 2006.
- Gemzöe, L (2006): *Feminism*. Stockholm: Bilda Förlag
- Gustafsson, G (1995): *Direkt och indirekt socialt omsorgsarbete i Social omsorg – några perspektiv och illustrationer* av Västsvenska arbetsgruppen för utveckling av kunskapsområdet social omsorg. 1995:10
- Johansson, H (2006): *Brist på manliga förebilder, dekonstruktion av en föreställning och dess praktik*. Göteborgs Universitet
- Kvale, S (1997): *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Larsson, S (2008): *Kvalitativ metod – en introduktion*. i Larsson, S /Lilja, J /Mannheimer, K: *Forskningsmetoder i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Larsson, K / Szebehely, M (2006): *Äldreomsorgens förändringar under de senaste decennierna* . i Vogel, J (red.) *Äldres levnadsförhållanden*. Stockholm: SCB
- Lööf, D (2005): *Informationssökning* i Larsson, Sam/Lilja, John/Mannheimer, Katarina: *Forskningsmetoder i socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Magnusson, E (2002) *Psykologi och kön*. Stockholm: Natur och Kultur

- M Sand, A-B (2002): *Anhörigvård*. Lund: Studentlitteratur
- M Sand, A-B (2007): *Äldreomsorg – mellan familj och samhälle*. Lund: Studentlitteratur
- Odén, B (1985): *De äldre i samhället – förr. Fem föreläsningar*. Projektet ”Äldre i samhället - förr, nu och i framtiden”. Arbetsrapport 22.
- Skeggs, B (1999): *Att bli respektabel : konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos
- Storm, P (2009): *Kön i interaktion: möten mellan omsorgsarbetare och äldre på ett sjukhem*
i Gunnarsson, E / Szebhely, M: *Genus i omsorgens vardag*. Stockholm: Gothia Förlag
- Sundström, G / Johansson, L (2005): *Framtidens anhörigomsorg. Kommer de anhöriga vilja, kunna, orka ställa upp för de äldre i framtiden?* Socialstyrelsen. Artikelnr 2004-123-8.
- Svenning, C (2003): *Metodboken: [samhällsvetenskaplig metod och metodutveckling: klassiska och nya metoder i informationssamhället: källkritik på Internet]*. Eslöv: Lorentz.
- Szebehely, M (1993): *Hemtjänst eller anhörigvård? Förändringar under 80-talet*. Socialstyrelsen. Artikelnummer 1993-00-30.
- Szebehely, M (1995): *Vardagens organisering, om vårdbiträden och gamla i hemtjänsten*. Lund: Studentlitteratur
- Szebehely, M (2005): *Anhörigas betalda och obetalda insatser*. i forskarrapporter till jämställdhetspolitiska utredningen SOU:2005:66 Stockholm: Fritzes
- Szebehely, M (2006): *Informella hjälpgivare*. i Vogel, J (red.) *Äldres levnadsförhållanden*. Stockholm: SCB
- Szebehely, M / Ulmanen, P (2008): *Vård av anhöriga – ett högt pris för kvinnor*. Välfärd nr2:12-14
- Szebehely, M (2009): *Omsorgsmönster bland kvinnor och män – inte bara en fråga om kön*. I Gunnarsson, E / Szebhely, M: *Genus i omsorgens vardag*. Stockholm: Gothia Förlag
- Sörensdotter, R (2008) *Omsorgsarbete i omvandling. Genus, klass och etnicitet inom hemtjänsten*. Göteborg & Stockholm : Makadam
- Thomassen, M (2007): *Vetenskap, kunskap och praxis: introduktion till vetenskapsfilosofi*. Malmö: Gleerups Utbildning.
- Ulmanen, P (2006): *Du ska vårda din mamma*. Ordfront Magasin: Januari 1/2006.
- Ulmanen, P (2009): *Anhörigomsorgens pris för döttrar och söner till omsorgsbehövande äldre*. i Gunnarsson, E / Szebhely, M: *Genus i omsorgens vardag*. Stockholm: Gothia Förlag
- Waerness, K (1983): *Kvinnor och omsorgsarbete*. (S. Olsson övers.) Stockholm: Prisma
- Wenneberg, B, S (2001): *Socialkonstruktivism – positioner, problem och perspektiv*. Malmö: Liber
- West, C / Zimmerman, D. H (1987): *Doing gender*. i *Gender and Society*. Nr 2 1987.
s. 125-151.
- Widerberg, K (2002): *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur

Övriga källor:

- Gothlin, E (1999): Föreläsning vid konferensen ”Könsperspektiv i forskning och undersökning” i Göteborg 26-27 augusti 1999. Skrift:

<http://kursportal.student.gu.se/data/SQ1136/Kursinformation/K%F6n%20eller%20genus.pdf?ticket=ST-1151493-dVCWg7IwJfHJYpckkmE-cas> (läst 090403).

www.vr.se

www.socialstyrelsen.se

Bilaga 1 – Informationsbrev till verksamhetschefer

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INSTITUTIONEN FÖR SOCIALT ARBETE

Hej!

Göteborg februari 2009

Vi är två socionomstudenter vid Göteborgs Universitet som står inför att skriva vår C-uppsats. Denna kommer att handla om vad hemtjänstpersonalen har för syn på anhörigas ansvar för omsorgen om en äldre hjälpbehövande. Vi vill undersöka hur hemtjänstpersonalen ser på uppdelningen av olika omsorgsuppgifter mellan de själva och de anhöriga samt vilka svårigheter de upplever att de själva respektive de anhöriga har i förhållande till olika omsorgsuppgifter, och i samarbetet dem emellan.

Vi har tänkt genomföra en så kallad fokusgruppsdiskussion, där personalen från hemtjänsten diskuterar kring några förbestämda teman. För att detta ska bli möjligt behöver vi komma i kontakt med hemtjänstpersonal som kan tänka sig att ställa upp på en gruppdiskussion. Vi behöver en grupp om fem till sju personer, från samma hemtjänstgrupp.

Vi skulle vara hemskt tacksamma om du kunde vidarebefordra detta till någon enhetschef som i sin tur kan tänkas hjälpa oss att rekrytera hemtjänstpersonal. Då vi har begränsat med tid att skriva uppsatsen skulle vi vara tacksamma för snabbt svar.

Ni får gärna kontakta oss eller vår handledare för eventuella frågor.

Med vänliga hälsningar

Alexandra Radyn
Socionomstuderande
Tel: xxxxxxxxxxx
Mail: xxxxxxxxxxx

Siv Hansson
Handledare
Mail: xxxxxxxxxxx

Terese Rönnbäck
Socionomstuderande
Tel: xxxxxxx
Mail: xxxxxxxxxxx

Tack på förhand för Din hjälp!

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INSTITUTIONEN FÖR SOCIALT ARBETE

Hej!

Göteborg den 5 mars 2009

Vi är två socionomstudenter vid Göteborgs Universitet som står inför att skriva vår C-uppsats. Denna kommer att handla om vad hemtjänstpersonal har för föreställningar kring anhörigas ansvar för de äldre samt vilka svårigheter som kan uppstå i samarbetet mellan personal och anhörig i omsorgen om den äldre. Nedan presenteras kort bakgrunden till detta ämne samt hur undersökningen är tänkt att genomföras. Detta för att Ni som eventuellt kommer att delta i undersökningen ska få en inblick i detta.

Bakgrund

Under 1900-talet har den svenska välfärdsutvecklingen när det gäller frågan om ansvaret för äldre hjälpbehövande gått från att vara familjens ansvar - framför allt de vuxna barnens, till att bli samhällets ansvar - framför allt kommunernas. Detta har skett som ett led i att öka de äldres möjlighet att leva ett självständigt liv fritt från beroende av de närstående. Vuxna barn har idag ingen juridisk skyldighet att försörja sina föräldrar vare sig ekonomiskt eller i fråga om vård/omsorg (Sand Mossberg, 2007).

Sedan 1980-talet har den svenska välfärdsstaten dock genomgått förändringar på äldreomsorgsområdet. Dessa förändringar har bland annat medfört att det blivit allt svårare för äldre att få hjälp i form av hemtjänst. I dagens samhälle börjar det som en följd av detta att bli fler och fler anhöriga som tar hand om sina äldre. Ofta ansvarar dessa för omsorgen om den äldre tillsammans med hemtjänstpersonal. Studier visar samtidigt att de äldre föredrar att få hjälp av hemtjänsten. Det har även visat att det, näst efter makar, mest är döttrar som tar hand om sina äldre (Szebehely 2005).

Syfte

Syftet är att beskriva och analysera vad hemtjänstpersonal har för föreställningar kring anhörigas ansvar för de äldre samt vilka svårigheter som kan uppstå i samarbetet mellan personal och anhöriga. Vidare är syftet att titta på detta i relation till faktorerna kön, klass och etnicitet.

Metod

För att undersöka detta kommer vi att använda en datainsamlingsmetod som kallas *fokusgrupper*, bestående av arbetsgrupper inom hemtjänsten. Fokusgrupp är en slags gruppdiskussion där deltagarna diskuterar kring ett bestämt ämne/tema. Tanken är att deltagarna i interaktionen med varandra delar med sig av, och resonerar kring, sina reflektioner och åsikter om ämnet/temat.

Vi har tyvärr inte någon möjlighet att erbjuda Er någon ersättning som tack för Er stora hjälp, men kommer vid intervjutillfället att bjuda på fika!

Betydelsen av medverkan

Denna studie blir inte möjlig att genomföra utan Er medverkan. Genom Er medverkan kommer Ni att bidra till att öka förståelsen för hur den allt vanligare situationen, där anhöriga och hemtjänstpersonal samarbetar kring omsorgen om en äldre hjälpbehövande, kan se ut samt vilka svårigheter som kan uppstå.

Anonymitet och tystnadsplikt

Vid genomförandet av undersökningen kommer vi att följa Vetenskapsrådets forskningsetiska principer (se: www.vr.se). Detta innebär bland annat att Ni som deltar i undersökningen kommer att få vara anonyma i presentationen av materialet, samt att vi kommer att be Er att underteckna en förbindelse om tystnadsplikt vid intervjutillfället.

Publicering

Undersökningen kommer att presenteras i form av en C-opsats. Denna kommer att vara tillgänglig för allmänheten och möjlig att ta del av bland annat på internet.

Ni får gärna kontakta oss eller vår handledare vid frågor!

Med vänliga hälsningar

Alexandra Radyn
Socionomstuderande
Tel: xxxxxxxxxxxx
Mail: xxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxxx

Terese Rönnbäck
Socionomstuderande
Tel: xxxxxxxxxxxx
Mail: xxxxxxxx

Siv Hansson
Handledare
Mail: xxxxxxxx

Bilaga 3 – Informerat samtyckesbrev

GÖTEBORGS UNIVERSITET
INSTITUTIONEN FÖR SOCIALT ARBETE

Vi heter Alexandra Radyn och Terese Rönnbäck och är båda studenter på den sjunde och sista terminen av socionomprogrammet vid Göteborgs Universitet. Detta innebär att vi just nu skriver vår C-uppsats. Genom att skriva under detta samtyckesbrev tackar Du Ja till att delta i en intervju, vilken kommer att ingå som en del i denna C-uppsats.

Syftet med vår studie är att beskriva och analysera vad hemtjänstpersonal har för föreställningar om anhöriga som omsorgsgivare, i de fall där både hemtjänst och anhöriga ger omsorg till en äldre. Syftet är också att analysera vilka konsekvenser dessa föreställningar kan få för samarbetet dem emellan. Vidare är syftet att titta på detta i relation till faktorerna kön, klass och etnicitet. Detta kommer att undersökas både genom intervjuer och genom fokusgrupper med hemtjänstpersonal från olika stadsdelsförvaltningar. Dessa intervjuer kommer sedan att sammanställas och analyseras.

Ditt deltagande i denna undersökning är helt frivilligt och Du kan när som helst välja att dra dig ur undersökningen. Vi kommer att behandla materialet konfidentiellt. Detta innebär att det obearbetade materialet endast kommer att behandlas av oss två, och i framställningen av resultatet kommer Ditt namn inte att skrivas ut. Om direkta citat från Dig kommer att användas kommer dessa inte att redovisas ordagrant utan omarbetas till skriftspråk. Vid längre textutdrag, som även dessa omarbetas, finns en risk att Du kommer att känna igen dig. Vi kommer att därför innan publicering ge Dig en chans att läsa igenom detta och få chans till att diskutera och kommentera det vi skrivit.

Uppsatsen förväntas vara klar i April 2009, och kommer därefter att publiceras och finnas tillgänglig för allmänheten på Göteborgs Universitets hemsida.

Vid frågor eller synpunkter får Du gärna kontakta oss eller vår handledare, som heter Siv Hansson.

Mail: xxxxxx

Tack för din medverkan!

Jag har tagit del av ovanstående information och samtycker till dess innehåll:

Respondent

Författare

.....
Namnförtydligande:

.....
Namnförtydligande: Alexandra Radyn

.....
Namnförtydligande: Terese Rönnbäck

Bilaga 4 - Intervjuguide

Begreppsdefinition:

Anhörig: Då vi i denna undersökning talar om *anhöriga* kommer vi att använda oss av en vid definition av begreppet. Detta innefattar förutom personer inom familjen eller bland de närmaste släktingarna, även till exempel vänner, bekanta och grannar till den äldre. Fokus ligger dock på makar och vuxna barn, eftersom det vanligaste är att det är någon av dessa som hjälper den äldre.

Äldre: När vi i denna uppsats talar om *de/den äldre* syftar vi på personer över 65 år. I denna uppsats är dessa personer dessutom äldre som mottar hjälp i form av hemtjänst och från anhöriga. Andra jämförbara begrepp är till exempel "brukare", "vårdtagare" eller "hjälpstagare".

Bakgrund

Kön

Hur gammal är du?

Födelseland?

Hur länge har du arbetat inom äldreomsorgen/hemtjänsten?

Är du fast anställd eller vikarie?

Har du någon utbildning? Vilken?

Har du egen erfarenhet av att vara omsorgsgivare till en äldre anhörig?

Tema 1. Ansvar

- Anser du/ni att anhöriga har någon skyldighet att hjälpa äldre hjälpbehövande?
- Finns skillnader i denna skyldighet beroende på den anhöriges relation till den äldre är som make/maka, barn etcetera?
- Hur tänker du/ni kring hur ansvarsfördelningen mellan hemtjänst och anhöriga borde se ut i samhället?

Tema 2. Förväntningar

- Vad brukar du/ni inom hemtjänsten förvänta er att anhöriga till de äldre ska hjälpa till med?
- Tror du det finns någon skillnad i vad du/ni förväntar er att anhöriga ska hjälpa till med beroende på om den anhörige är man/kvinna? I så fall hur skiljer det sig?
- Tror du det finns någon skillnad i vad du/ni förväntar er att anhöriga ska hjälpa till med beroende på den anhöriges relation till den äldre, t ex om denna/denne är make/make eller barn till den äldre? I så fall hur skiljer det sig?
- Tror du det finns någon skillnad i vad du/ni förväntar er att anhöriga ska hjälpa till med beroende på om det gäller en svensk eller en utländsk familj? I så fall hur skiljer det sig?
- Tror du det finns någon skillnad i vad du/ni förväntar er att anhöriga ska hjälpa till med beroende på den anhöriges utbildning/yrke? I så fall hur skiljer det sig?
- Finns andra bakgrundsfaktorer som kan påverka din/era förväntningar på de anhöriga? Vilka? Ex ålder, hälsa, avstånd hem till den äldre etc.
- Skulle du säga att ni brukar ha samma uppfattning om vad de anhöriga borde hjälpa till med som de anhöriga själva?

Tema 3. Föreställningar

- Kan du/ni ge din bild av hur en engagerad anhörig är?
- Kan du/ni ge din bild av hur en icke-engagerad anhörig är?
- Hur är engagerade tycker du att anhöriga brukar vara?
- Vad tror du/ni det beror på att en anhörig är engagerad respektive icke-engagerad?
- Kan du/ni ge din bild av hur den "ideala anhöriga" är?
- Finns sådana "ideala anhöriga" i verkligheten?
- Tycket du/ni att det skiljer sig hur pass engagerad den anhöriga är i förhållande till kön, ålder, etnicitet, utbildning/yrke? I så fall på vilket sätt?

Tema 3. Samarbetet mellan hemtjänstpersonal och anhöriga

- Hur skulle ni säga att kontakten/samarbetet med anhöriga fungerar överlag?
- Beskriv hur ett bra samarbete med en anhörig ser ut för er!
- I vilka situationer/på vilka områden skulle ni säga att samarbetet fungerar bra överlag?
- Beskriv hur ett mindre bra/dåligt samarbete med en anhörig ser ut!
- I vilka situationer/på vilka områden skulle ni säga att samarbetet fungerar mindre bra?
- Skiljer sig samarbetet mellan er i förhållande till hur engagerad den anhöriga är? På vilket sätt?

Sammanfattningsvis

- Är det något du/ni skulle vilja tillägga när det gäller detta, det vill säga vad hemtjänstpersonal har för föreställningar om anhöriga som omsorgsgivare och vilka konsekvenser dessa föreställningar kan få för samarbetet er emellan?